

ORIGINAL RESEARCH PAPER

A theoretical framework for determining the optimal threshold of change, continuity and constancy of collective memory in the historical center of Tehran*

Mostafa Hosseini Koumleh^{1, *}, Mehran Alalhesabi^{2, **}, Seyed Abdolhadi Daneshpour^{2, *}¹ Ph.D. in Urban Planning, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and environmental Design, Iran University of Science and Technology, Tehran, Iran.² Associate Professor, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and environmental Design, Iran University of Science and Technology, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

Article History:

Received 2021/08/18
 Revised 2021/10/25
 Accepted 2022/01/08
 Available Online 2023/08/06

Keywords:

Collective Memory
 Change
 Continuity
 Constancy
 Optimal Threshold
 Historical Center of Tehran

Use your device to scan
 and read the article online

Number of References

36

Number of Figures

4

Number of Tables

1

Extended ABSTRACT

BACKGROUND AND OBJECTIVES: Change of values, intellectual customs, lifestyles and human relationship with the universe and nature, distortion of long-standing physical, socio-cultural cohesion are among the challenges of contemporary Iranian cities that have led to forgetting collective memories and changing the concept of the city. The research problem begins with the general concept of “collective memory” in Iranian cities. In order to observe the indigenous originality of the research, the research has been defined based on a “problem- oriented” research with a comparative evaluation of existing challenges of collective memory in Iranian cities and identifying the concept of “change” as the key issue of collective memory in Iranian cities. Therefore, while delimiting the scope of the study, the aim of the research is to study change, continuity and constancy of the concept of city and collective memory and determine its optimal threshold in Tehran historical center as a symbol of change in Iranian cities.

METHODS: The research uses a qualitative method and a phenomenological strategy (descriptive phenomenology). In this article, while reviewing the literature of collective memory, change, continuity and constancy, a theoretical framework for phenomenological study has been developed and accordingly, an in-depth semi-structured interview with 41 residents of the historical center of Tehran (people born in different decades and among various social groups) has been conducted.

FINDINGS: The results of this research encompass not only the categorization of collective memories (home and neighborhood memories such as the culture of acquaintance and neighborhood, courtyard, children’s games in the alley, socio-cultural memories such as the nicknames of people, storytelling, ritual of Pahlavani and peaceful coexistence of religions, religious memories including home prayers, Muharrams and Mid-Sha’ban celebrations, national-political memories such as the coup of August 19, 1953, the Islamic Revolution and the Imposed War, natural memories like the organic relationship of human with nature at home and neighborhood, water supply system and Qanats, and harmony with nature through summer migration to Shemiran and urban memories such as new streets building in Reza Shah reign and the construction of modern urban buildings and facilities such as Plasco Building and electric buses), but also include the theoretical formulation of the concepts of “change”, “continuity” and “constancy” in the historical center of Tehran. In order to explain and analyze the concept of “change” in the historical center of Tehran, the theory of “continuous change” has been proposed, which introduces a kind of repetitive and continuous patterns of radical change in the city. According to this theory, the historical center of Tehran in the contemporary period, after encountering modernity, faces four syndromes including “continuous change syndrome”, “syndrome of leaving the paternal neighborhood”, “Empty Nest Syndrome” and “continuous forgetfulness syndrome”. Also, the analysis of the concept of continuity shows that the “continuity of the identity structure” of the historical center of Tehran in some physical dimension (through the presence of historical buildings and architectural traditions), functional dimension

* This article is derived from the first author’s doctoral thesis entitled “A theoretical framework in determining the optimal threshold of change, continuity and constancy of collective memory in the historical center of Tehran”, supervised by the second and third author, at Iran University of Science & Technology.

** Corresponding Author:

Email: alalhesabi@iust.ac.ir

Phone: +98(912)1123799

Extended ABSTRACT

(continuity of religious sites, the continuity of residence in some neighborhoods and functional continuance of Tehran Bazaar) and meaning-memory dimension (continuity of local character of some places and neighborhoods) are relatively still established. However, in terms of ecological structure, this continuity has been distorted over time and therefore needs to be revived by restoring the role of wooded yards in creating a balance between private and public green spaces. Persistence of some historical buildings and urban spaces (such as Golestan Palace, 30th Tir Street), some religious rituals, historical bazaars and some natural elements (such as the continuous shadow of Alborz and the old plane tree of Imamzadeh Yahya) also indicate the constancy of physical, behavioral, subjective and natural anchors of memory in the historical center of Tehran.

CONCLUSION: Based on the theoretical framework of the research, it can be concluded that the optimal threshold of change, continuity and constancy in the historical center of Tehran is achieved when the “continuous change” of the area stops. This should be reached by continuing the identity structure through dominance of restoration culture over culture of demolition and new construction, preserving the character of the historical center, original lifestyles and permanent dwelling, which entails “stopping leaving the paternal neighborhood” and “returning to empty nests”. Also, the anchors of memory should be stabilized by preserving or finding physical clues (historical buildings), social clues (social context) and cultural clues (stories, proverbs and the sweet language of Tehran), which in turn leads to cessation of “continuous forgetfulness” and preservation of collective memory.

HIGHLIGHTS:

- Categorizing collective memories of the historical center of Tehran into memories related to home and neighborhood, socio-cultural, religious, national-political, natural and urban memories.
- Theoretical formulation of the concept of change in Tehran Historical Center with reference to the four syndromes of “continuous change”, “leaving the paternal neighborhood”, “empty nest” and “continuous forgetfulness”.
- Defining the optimal threshold of change, continuity and constancy based on the cessation of “continuous change”, continuity of the identity structure and constancy of the anchors of memory by preserving/finding physical, social and cultural clues.

ACKNOWLEDGMENTS:

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-forprofit sectors.

CONFLICT OF INTEREST:

The authors declared no conflicts of interest.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Journal of Iranian Architecture & Urbanism (JIAU). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

HOW TO CITE THIS ARTICLE

Hosseini Koumleh, M.; Alalhesabi, M.; Daneshpour, S.A., (2023). A theoretical framework for determining the optimal threshold of change, continuity and constancy of collective memory in the historical center of Tehran. *Journal of Iranian Architecture & Urbanism.*, 14(1): 187-209.

<https://dx.doi.org/10.30475/isau.2022.300209.1759>

https://www.isau.ir/article_144186.html

چارچوبی نظری در تعیین آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایداری مفهوم خاطره جمعی در مرکز تاریخی تهران*

مصطفی حسینی کومله^۱، مهران علی‌الحسابی^{۲*}، سید عبدالهادی دانشپور^۲

۱. دکترای شهرسازی، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران.

۲. دانشیار، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران.

مشخصات مقاله	چکیده
تاریخ ارسال ۱۴۰۰/۰۵/۲۷	دگرگونی ارزش‌ها، آداب فکری و زیستی و تغییر رابطه انسان با جهان و طبیعت، مخدوش شدن انسجام دیرینه کالبدی، اجتماعی و فرهنگی از جمله چالش‌های شهرهای ایرانی در دوران معاصر است که فراموشی خاطرات جمعی و دگرگونی مفهوم شهر را در پی داشته است. هدف از نوشتار حاضر، مطالعه آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایداری در راستای حفاظت از مفهوم شهر و خاطره جمعی در مرکز تاریخی تهران است. پژوهش، از روش کیفی و راهبرد پدیدارشناسانه (پدیدارشناسی توصیفی) استفاده می‌کند. در این نوشتار، ضمن مرور نوشتگان مرتبط با خاطره جمعی، دگرگونی، پیوستگی و پایداری، یک چارچوب نظری برای انجام مطالعه پدیدارشناسانه تدوین گردیده و بر پایه آن مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته با ۴۱ نفر از اهالی مرکز تاریخی تهران (از متولدین دهه‌های گوناگون و از اقشار و طیف‌های اجتماعی متفاوت) به انجام رسیده است. نتایج این پژوهش، علاوه بر گونه‌بندی خاطرات جمعی (خاطرات خانه و محله، خاطرات فرهنگی-اجتماعی، مذهبی، ملی-سیاسی، طبیعی و شهری)، صورت‌بندی نظری مفاهیم «دگرگونی»، «پیوستگی» و «پایداری» را دربر می‌گیرد. صورت‌بندی نظری مفهوم دگرگونی در مرکز تاریخی تهران، حکایت از چهار سندروم یا نشانگان «دگرگونی متداوم»، «ترک محله پدری»، «آشیا نه خالی» و «فراموشی متداوم» دارد. برپایه چارچوب نظری پژوهش، می‌توان گفت که آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایداری در مرکز تاریخی تهران در حدودی است که در آن، «دگرگونی متداوم» محدوده متوقف گردد و ساختار هویتی آن از طریق غلبه فرهنگ مرمت بر فرهنگ تخریب و نوسازی، حفظ شخصیت مرکز تاریخی و حفظ سبک زندگی و شیوه سکونت اصیل تداوم یابد که این خود متضمن «توقف ترک محله پدری» و «بازگشت به آشیانه‌های خالی» است. همچنین لنگرگاه‌های خاطره از طریق حفظ یا بازسازی سرخ‌های کالبدی (ابنیه تاریخی)، سرخ‌های اجتماعی (بافت اجتماعی) و سرخ‌های فرهنگی (قصه‌ها و ضرب‌المثل‌ها و زبان شیرین تهران) تثبیت گردند که این خود منجر به توقف «فراموشی متداوم» و حفظ خاطره جمعی خواهد شد.
واژگان کلیدی	نکات شاخص
خاطره جمعی	- طبقه‌بندی خاطرات جمعی مرکز تاریخی تهران به خاطرات مرتبط با خانه و محله، خاطرات فرهنگی-اجتماعی، خاطرات مذهبی، خاطرات ملی-سیاسی، خاطرات طبیعی و خاطرات شهری.
دگرگونی	- صورت‌بندی نظری مفهوم دگرگونی در مرکز تاریخی تهران با اشاره به چهار سندروم/نشانگان «دگرگونی متداوم»، «ترک محله پدری»، «آشیا نه خالی» و «فراموشی متداوم».
پیوستگی	- تعریف آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایداری در مرکز تاریخی تهران برپایه توقف «دگرگونی متداوم»، تداوم ساختار هویتی و تثبیت لنگرگاه‌های خاطره آن از طریق حفظ یا بازسازی سرخ‌های کالبدی، اجتماعی و فرهنگی.
پایداری	
آستانه بهینه	
مرکز تاریخی تهران	

نحوه ارجاع به مقاله

حسینی کومله، مصطفی؛ علی‌الحسابی، مهران و دانشپور، سید عبدالهادی. (۱۴۰۲). چارچوبی نظری در تعیین آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایداری مفهوم خاطره جمعی در مرکز تاریخی تهران، نشریه علمی معماری و شهرسازی ایران، ۱۴(۱)، ۲۰۹-۱۸۷.

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده نخست با عنوان «چارچوبی نظری در تعیین آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایداری مفهوم خاطره جمعی در مرکز تاریخی تهران» می‌باشد که به راهنمایی نویسنده دوم و سوم در دانشگاه علم و صنعت ایران انجام گرفته است.

* نویسنده مسئول

تلفن: ۰۰۹۸۹۱۲۱۲۳۷۹۹

پست الکترونیک: alalhesabi@iust.ac.ir

مقدمه

افزایش غیر طبیعی شتاب دگرگونی و در پی آن بروز چالش‌های متعدد در نظام معنایی شهر و مخدوش شدن هویت، روح و مفهوم شهر است.

چارچوب مفهومی پژوهش

مسئله پژوهش در ارتباط مفهومی میان مفاهیم کلیدی دگرگونی، پیوستگی و پایداری معنا می‌یابد. برپایه مقدمه پیش‌گفته، دگرگونی شهر، فراموشی خاطراتش را در پی خواهد داشت و در مقابل، پیوستگی تاریخی شهر و ثبات عناصر آن، منجر به پیوند شهر با گذشته و در نتیجه خاطره‌انگیزی‌اش خواهد شد. از این‌رو مطابق شکل ۱، در مثلث دگرگونی، پیوستگی و پایداری هر اندازه شهر به رأس مثلث (دگرگونی) نزدیکتر شود، خاطره‌زدایی در آن بیشتر رخ می‌دهد؛ و هر اندازه به قاعده مثلث (پیوستگی-پایداری) نزدیکتر شود، خاطره‌انگیزتر خواهد بود. خاطره در متن این مثلث قرار دارد. پرسش اساسی این پژوهش، تعیین آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایداری است؛ به گونه‌ای که روح شهر به رغم تغییرات رخ داده در آن حفظ شود.

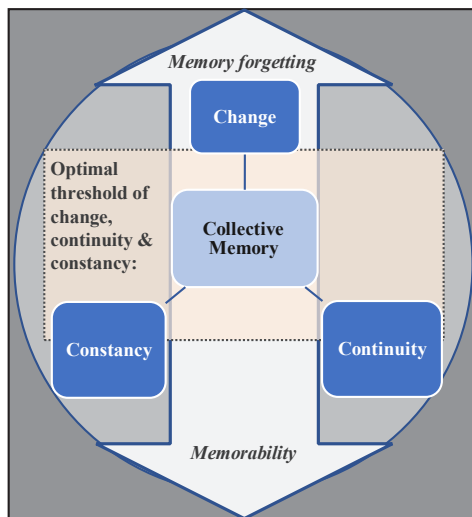

Fig. 1. The conceptual framework of the research

پیشینه نوشتگان مرتبط با خاطره جمعی و دگرگونی، پیوستگی و پایداری آن

سابقه طرح مفهوم خاطره جمعی به موریس هالباواکس^۱ می‌رسد (Halbwachs, 1992) که آن را خاطره همیشگی و به یادآوری گزینشی اعضای یک گروه، در پیوند با چارچوب‌های فضایی و پیوند دهنده فرد به سنت‌ها، عادات، باورهای مذهبی یا مکان‌های خاص می‌داند (Halbwachs, 1980). پس از او صاحب‌نظران دیگری چون آیرمن^۲، میزتال^۳، ویلسون^۴، الیک^۵ و کیسی^۶ نیز به مطالعه این مفهوم و پیامدهای اجتماعی آن از زوایای گوناگونی پرداخته‌اند (Eyerman, 2002; Misztal, 2003; Misztal, 2009; Wilson, 2005; Olick, 2006; Olick et al., 2011). مفهوم خاطره جمعی علاوه بر علوم اجتماعی، بتدریج وارد نوشتگان معماری و طراحی شهری گردید. آلدو روسی^۷ شهر را تجلی‌گاه خاطره

در دوران حاکمیت پارادایم مدرن، خردباوری جزئی‌نگر پوزیتیویستی، غلبه نگاه کمی و عملکردگرا به نگاه کیفی، کل‌گرایانه و معناگرا، از بین رفتن انسجام ساختار اجتماعی-فرهنگی شهرها و تبدیل شدن خانه و شهر به ماشینی برای زندگی و سکونت مدرن، مواجهه ایران با تجدد، به مثابه معارضه‌جویی معاصر است (Shayegan, 2013) که شهرها را با خطر فروپاشی ارزش‌ها، دگرگونی آداب فکری-زیستی و تغییر رابطه انسان با طبیعت روبرو ساخته و انسجام دیرینه کالبدی، اجتماعی و فرهنگی زیستگاه‌های انسانی را از بین برده است. در این شرایط خاطرات جمعی رو به فراموشی نهاده، شهرها با گذشته خود بیگانه و روحشان بکلی دگرگون می‌گردد. بدین ترتیب مسئله پژوهش حاضر با مفهوم «خاطره جمعی» آغاز گردیده و به منظور رعایت اصالت سرزمینی، تعریف پژوهش برپایه چالش‌های احصا شده در زمینه خاطرات جمعی در شهر ایرانی انجام می‌شود. ارزیابی تطبیقی چالش‌های موجود (تداوم خاطره در شهر معاصر، به هم خوردن تعادل دگرگونی، پیوستگی و پایداری، پیوند خاطره با تجارب زیسته، فاصله خاطره و به‌خاطرآوردگان، خاطره‌زدایی به بهانه مدرنیزاسیون/ توسعه اقتصادی، تأثیر تغییر سبک زندگی بر خاطره جمعی، معارضه‌جویی انسان معاصر و خدشه در نظام معنایی شهر) و ایجاد ارتباط مفهومی میان مفاهیم کلیدی آن‌ها نشانگر اهمیت مفهوم «دگرگونی» است. از این‌رو پژوهش، مطالعه مؤلفه‌های دگرگونی شهر ایرانی و عناصر موثر بر تعیین آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایداری در مراکز تاریخی را دنبال می‌کند. در این راستا پس از تدقیق دامنه مطالعه، تمرکز ویژه‌ای بر مرکز تاریخی تهران به عنوان نماد دگرگونی نظام معنایی در شهرهای ایرانی، صورت می‌پذیرد (Alalhesabi et al., 2019). به دیگر سخن پژوهش با هدف پدیدارشناسی آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایداری، در پی پاسخ به این پرسش است که آستانه بهینه «دگرگونی» و «پیوستگی و پایداری» خاطره جمعی در تهران کجاست و راز هم‌نشینی تغییرات با هویت و خاطرات جمعی شهروندان چیست.

با وجود سابقه مطالعاتی در زمینه خاطره جمعی و ویژگی‌های آن در علوم اجتماعی و مطالعات شهری و مطالعه نظریه پیوستگی و پایداری و دوام مفهوم شهر در عین تغییرات آن، تفاوت زمینه فرهنگی، اجتماعی و کالبدی ایران با خاستگاه سرزمینی نظریه‌پردازی‌های یاد شده و منطق دیگرگونه مثلث دگرگونی، پیوستگی و پایداری در شرایط مواجهه ایران با مدرنیته و تغییرات بنیان‌کن ناشی از آن، این پژوهش را به واسطه تأکیدش بر بستر فرهنگی-سرزمینی ایران و مطالعه مرکز تاریخی تهران از دیگر پژوهش‌ها متمایز می‌کند. آنچه ضرورت انجام پژوهش را بیش از پیش آشکار می‌سازد، خاطره‌زدایی در پی معارضه‌جویی معاصر و خطر تغییر رابطه انسان با جهان و طبیعت،

درب‌گیرنده تجارب اشاره دارد که به خاطره‌انگیزی ذاتی آن منجر می‌شود. او بدین ترتیب، خاطره را ذاتاً مکان‌محور و مکانی برای مکان‌ها می‌داند که با ظرفیت ذخیره‌کننده‌اش، از آن‌ها در ذهن و روح انسان‌ها مراقبت می‌کند (Casey, 2000: 186-187). وی با نگاهی پدیدارشناسانه، پیوستگی و پایداری متداوم مکان‌ها را راز خاطره‌انگیزی‌شان می‌داند و می‌کوشد پیوندی وحدت‌جویانه میان مکان و خاطره برقرار نماید.

در ایران، پژوهش در زمینه خاطره جمعی در شهر نوظاست. از توجه به کارکردهای خاطره و اتخاذ رویکرد «حفاظت» و «بازنمایی» در باززنده‌سازی شهری (Hosseini Koumleh & Sotoudeh Alambaz, 2014) تا توجه به آثار بازنمایی خاطرات دوردست تاریخی در امحای خاطره جمعی متأخر اهالی (Golrokh & Bagheri, 2021) و از تأثیر مداخلات بر خاطره جمعی اهالی (Ghanaei & Razeghi, 2020) تا باززنده‌سازی خاطرات پس از سوانح طبیعی (Modiri & Ashrafi, 2014) (Zanjani, 2014) کانون پژوهش‌های اخیر خاطره جمعی در ایران بوده‌اند. همچنین مفهوم خاطره جمعی و دگرگونی معاصر آن در ایران، مورد توجه اندیشمندانی چون داریوش شایگان قرار گرفته است. شایگان با اشاره به «خاطره‌ازلی»، مفهومی موسع را در ارتباط با سنت مدنظر قرار داده و چون خاطره قومی هر ملت را حافظ ارتباطش با وقایع ازلی-اسطوره‌ای می‌داند، نام خاطره ازلی بر آن می‌نهد (Shayegan, 2014: 27-49). او با طرح مفهوم «بت‌های ذهنی» بیکن، آن را مابه‌ازای «خاطره قومی» تمدنهای آسیایی و زدودن بت‌های ذهنی یا خاطره‌زدایی را آغازگر تفکر جدید غربی، مانع بزرگ حفظ خاطره قومی می‌انگارد و با خلق مفهوم «معارضه‌جویی معاصر»، نگاهی به رویارویی ایران با مدرنیته و آثار آن (تغییر رابطه انسان با جهان و طبیعت و خاطره‌زدایی) دارد (Shayegan, 2014). وی با اشاره به شکل‌گیری «فضاهای ازهم‌گسسته»، واجد «کژتابی‌های ذهنی» و «برخاسته از اعصار گوناگون»، «موزاییک‌های رنگ‌به‌رنگ»، «زخم‌های بدجوش‌خورده»، «ژنده‌های رنگ‌باخته» و «تکه‌پاره‌های وصله‌پینه شده» در شهر ایرانی، فضاهای «شکل‌گرفته برپایه معیارهای صرفاً کمی» و «فونکسیونل»، «تهی از مضمون، فاقد پیوند اندام‌وار با والاترین استعدادهای بشری» که «عنان‌گسیخته می‌گسترند»، «بی‌امان تکرار می‌شود» و از «فقدان برجستگی» و کاهش «فضا به بعد کمی انسان» رنج می‌برد، به طرح پرسش‌هایی اساسی می‌پردازد که ناظر به چگونگی «بازیابی فضاهای گم‌شده در فضاهای جدید» (Shayegan, 2013)، «آشتی دادن تکنیک و سنت، نجات خاطره قومی و هموار ساختن رنج خاطره‌زدایی» (Shayegan, 2014) و «بازپس دادن سهم روح و وجه تمثیلی و برقراری تعادل میان ابعاد فیزیکی و معنوی» (Shayegan, 2012) است.

در حوزه مطالعات شهر و معماری ایران نیز،

جمعی می‌داند و از پیوند خاطره با اشیاء و مکان‌ها می‌گوید. او «روح شهر» را به مثابه هویت و خاطره آن در توصیف تاریخ شهر به کار می‌گیرد (Rossi, 1982). این مفهوم بسیار نزدیک به مفهومی است که پدیدارشناسانی چون نوربرگ-شولتز آن را «روح نگهبان مکان»^۸ خوانده‌اند (Norberg-Shulz, 2015). همچنین بویئر^۹، ضمن بررسی وضع خاطره در شهر اواخر قرن بیستم، به مطالعه دوران مدرن و پست مدرن و نگاه متمایزشان به مفاهیم گذشته، خاطره و تاریخ می‌پردازد. وی، با نقد نگاه موزه‌ای به خاطره، بر لزوم پیوند آن با تجارب زیسته و قرارگیری خاطره در بستر فضایی-مکانی خود تأکید می‌کند (Boyer, 1994).

در ارتباط با مفهوم دگرگونی، دیوید لاوتنال^{۱۰}، با نگارش «گذشته، کشوری بیگانه است»^{۱۱}، به مفهوم گذشته، چگونگی به خاطر آوردن آن، راههای استفاده از آن و تفاوت آن با حال به عنوان کشور بیگانه می‌پردازد (Lowenthal, 2015). او همچنین به مفاهیمی چون قدمت^{۱۲}، تداوم (پیوستگی)^{۱۳}، انباشتگی^{۱۴}، توالی^{۱۵} و پایان‌پذیری^{۱۶} پرداخته و مفهوم پیوستگی و پایداری را هدف قرار داده است. از دید لاوتنال، ارزش بسیاری از عناصر گذشته با دوامشان ارزیابی می‌شود (Lowenthal, 2015: 117-118). غرور و افتخار در جاودانگی^{۱۷}، پایداری، پیوندهای ناگسستنی، رسوم و ویژگی‌های دیرپا ریشه دارد. لاوتنال در بیان مقابله کهن/نو و سنت/نوآوری، به دو مفهوم کلیدی دگرگونی^{۱۸} و پایداری^{۱۹} اشاره کرده و هر دو را به یک اندازه ضروری می‌داند. از نظر او، غلبه بر تغییر به پیوستگی و فرهنگ نهادینه ثبات به فرهنگ انعطاف نیازمند است. او فعالیت خلاقانه را نه صرفاً نوآوری محض بلکه گاه وابسته به اصلاح میراث گذشته تعریف می‌کند (Lowenthal, 2015: 147). روسی نیز ضمن پرداختن به «تئوری پایداری» شهر و دسته‌بندی عناصر ساختار شهر به «تیپ»^{۲۰} و «مونومان»^{۲۱}، بر تپها به عنوان قانون‌مندی حاکم بر شهر و ضامن تداوم آن و بر مونومان‌ها به عنوان عناصر شاخص به‌جامانده از گذشته، حامل خاطره جمعی و ضامن حفظ روح شهر به رغم تغییرات تأکید می‌کند (Rossi, 1982). زروباول نیز با طرح مفاهیمی چون «همان‌بودگی»^{۲۲}، مفهوم پایداری^{۲۳} مکان را بنیان مستحکمی برای ایجاد حسی قوی از «همان‌بودگی» می‌داند که حتی در صورت دگرگونی شگرف، به علت ثبات نسبی محیط کالبدی پیرامون، محملی قابل اتکا برای خاطرات می‌شود. از نظر وی، ثبات مکان، ارتباط با نسل‌های قبل را از طریق گام برداشتن بر ردپاهای آن‌ها، برقرار می‌کند. او در کنار «همان مکان»، با خلق مفهوم «همان زمان» به اهمیت و نقش یادآورانه برگزاری رویدادها در مناسبت‌های تقویمی اشاره می‌کند (Zerubavel, 2003: 41-42). ادوارد کیسی نیز، با طرح مفهوم «خاطره مکانی»^{۲۴} به «تداوم تثبیت‌شونده»^{۲۵} مکان به عنوان ظرف

میان خاطره و مکان اشاره داشته است. همچنین این موضوع در قالب مفاهیم «تیپ» (قانون‌مندی حاکم بر ساختار شهر) و «مونومان» (آثار بازمانده از گذشته) در آثار روسی مفهوم‌سازی گردیده است. با توجه به مفاهیم فوق و تأکید بر راز ماندگار ساختن در آثار حبیبی و پیرنیا، می‌توان نتیجه‌گیری کرد که راز پیوستگی در توجه به قانون‌مندی حاکم بر ساختار شهر در طول زمان و راز پایایی در توجه به حفاظت از آثار باقی‌مانده از گذشته است. حال، اگر موضوع پیوستگی و پایایی، مولفه‌های شکل‌دهنده مکان (کالبد، فعالیت، معنا و اکوسیستم) تلقی شود (Can-ter, 1977; Golkar, 2001)، می‌توان تداوم ساختار کالبدی در طول زمان با اتکا به هویت محلی، تداوم فعالیت‌ها و رفتارهای شهری بر پایه ویژگی‌های فرهنگی، بازنمایی خاطرات فراموش شده و پیوستگی ساختار اکولوژیک را از مولفه‌های پیوستگی و همچنین حفاظت از عناصر کالبدی، رفتارهای خاطره‌انگیز در شهر، حفاظت از خاطرات جمعی و رویدادهای خاطره‌انگیز و حفاظت از بسترهای طبیعی و ساختار اکولوژیک شهر را از مولفه‌هایی پایایی دانست. سرانجام، توجه به تعیین آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایایی خاطرات جمعی به منظور حفاظت از آن در عین تغییر و پویایی، حوزه نظری مغفول مانده‌ای است که پژوهش بنا دارد بر روی آن در زمینه و بستر مرکز تاریخی تهران تمرکز کند. برقراری تعادل میان وجوه مادی/فیزیکی و تمثیلی/معنوی، بازپس دادن سهم روح و خاطره و نجات خاطره جمعی در شرایط سرزمینی ایران، توجه به برقراری ارتباط با ساختار اکولوژیک شهر، توجه به البرز به عنوان نماد طبیعی خاطره‌انگیز و حفاظت از قصه‌ها و تاریخ شهر، کلیدواژه‌هایی هستند که برپایه مباحث پیشین در تعیین آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایایی تهران مورد توجه واقع می‌شوند (شکل ۲).

واضح است که این چارچوب نظری، نه به عنوان پیش فرض اولیه که به منظور صورت بندی نظری نوشتگان مرتبط و چارچوبی اولیه برای شکل‌گیری مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته و مطالعه کیفی بر روی مفهوم خاطره و ابعاد گوناگون دگرگونی، پیوستگی و پایایی آن در مرکز تاریخی تهران تدوین گردیده است و محتوای خاطره جمعی تهران و مدلسازی نهایی تعیین آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایایی محلات مرکزی‌اش، پس از انجام مطالعه کیفی بر روی خاطرات جمعی شهروندان تدوین و ارائه خواهد گردید.

روش پژوهش

پژوهش به واسطه ماهیت مسئله و پرسش‌های کلیدی‌اش در جستجوی درک مفاهیم دگرگونی، پیوستگی و پایایی شهر و اجزای آن در بستر سرزمینی ایران و رابطه خاطره شهر با دگرگونی‌ها، راهبردی کیفی را با نگاه وحدت‌جویانه به عین/ذهن اتخاذ

صاحب‌نظرانی چون پیرنیا و حبیبی، با پژوهش بر روی منطق نانوشته معماری و شهر، کوشیده‌اند تا از «راز بی‌زمان ساختن»^{۲۶} در شهر ایرانی پرده بردارند. پیرنیا تلاش کرده تا ضمن سبک‌شناسی معماری ایرانی به اصول بنیادین معماری این سرزمین دست یابد (Pirnia, 2003). حبیبی نیز ضمن مطالعه تاریخ شهر، سیر تطور مفهوم شار و مفاهیم مشترک تاریخی آن، به تحول شهرگرایی، شهرنشینی و شهرسازی، استحاله «کهن» به «کهنه» و تقابل «نو-سنتی» و شکل‌گیری «شهر وابسته»، «شهر سوداگر»، «شهر تقلید»، «شهر-نیرنگ» و «شهر-سراب» در دوره معاصر اشاره می‌کند (Habibi, 2004, 111-215). سیدمحمد بهشتی نیز پس از بررسی تهران در بستر جهان و ایران، نگاهی به فرآیند دگرگونی‌ها در تاریخ معاصر دارد. وی ضمن اشاره به نقش مهم خاندان‌های بزرگ در اداره تهران، مهاجرت‌ها، توسعه ناصری و احداث خیابان‌های فرنگی‌مآب، ورود خودرو، شکل‌گیری سینما و مدارس جدید، رفت و آمد با اروپا در دوران ناصری و مظفری، مشروطه، فتح تهران و تحولات پس از آن، انقلاب روسیه و مهاجرت‌های ناشی از آن، ظهور رضاخان، ورود متفکین در شهریور ۱۳۲۰ و تحولات کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به عنوان علل دگرگونی تهران، معتقد است که وقوع اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۲ و تحولات جمعیتی ناشی از آن موجب انهدام یکباره بنای فرهنگی-اجتماعی شهر تهران، از دست دادن قصه‌ها و روایت‌ها و توصیف کمی شهر به جای توصیف کیفی آن گردیده است (Beheshti, 2016).

بررسی محتوای نوشتگان مرتبط نشان می‌دهد که با وجود طرح مفهوم «دگرگونی» در آثار لاوتنل، کیسی، روسی و دیگران، پرداختن به شاخصه‌ها و سنجه‌های دگرگونی در این آثار، همچون پژوهش‌های صاحب‌نظران ایرانی مد نظر نبوده است. دگرگونی شتابان جامعه ایرانی در پی معارضه‌جویی معاصر و نیز تمرکز پژوهش حاضر بر مفهوم دگرگونی و تأثیر آن بر خاطرات جمعی در مرکز تاریخی تهران، توجه به مطالعات نظری پیشین در بستر سرزمینی ایران را از اهمیت قابل‌ملاحظه‌ای برخوردار می‌سازد. با مرور آثار شایگان، حبیبی و بهشتی می‌توان به عدم انسجام (گسست فضایی-مکانی)، عنان گسیختگی توسعه، تکرار بی‌امان (فقدان تمایز هویت‌بخش)، تبدیل کیفیات به کمیات (عملکردگرایی و تهی شدن فضاهای شهری از مضامین انسانی)، دگرگونی مفاهیم (تبدیل مفهوم کهن به کهنه، تقابل نو-سنتی)، سوداگری شهری و تخریب ظرفیت‌های طبیعی و تاریخی به عنوان شاخصه‌های دگرگونی شهر ایرانی اشاره کرد. در خصوص مفاهیم پیوستگی و پایایی، لاوتنل به پیوندهای گسسته نشده، رسوم دیرپا، انباشتگی و انتقال نسل به نسل، زروباول به گام برداشتن بر ردپای نسل‌های قبل و مفهوم «همان بودگی»، «همان مکان» و «همان زمان» و کیسی به «خاطره مکانی»، تداوم تثبیت‌شونده مکان، پیوند

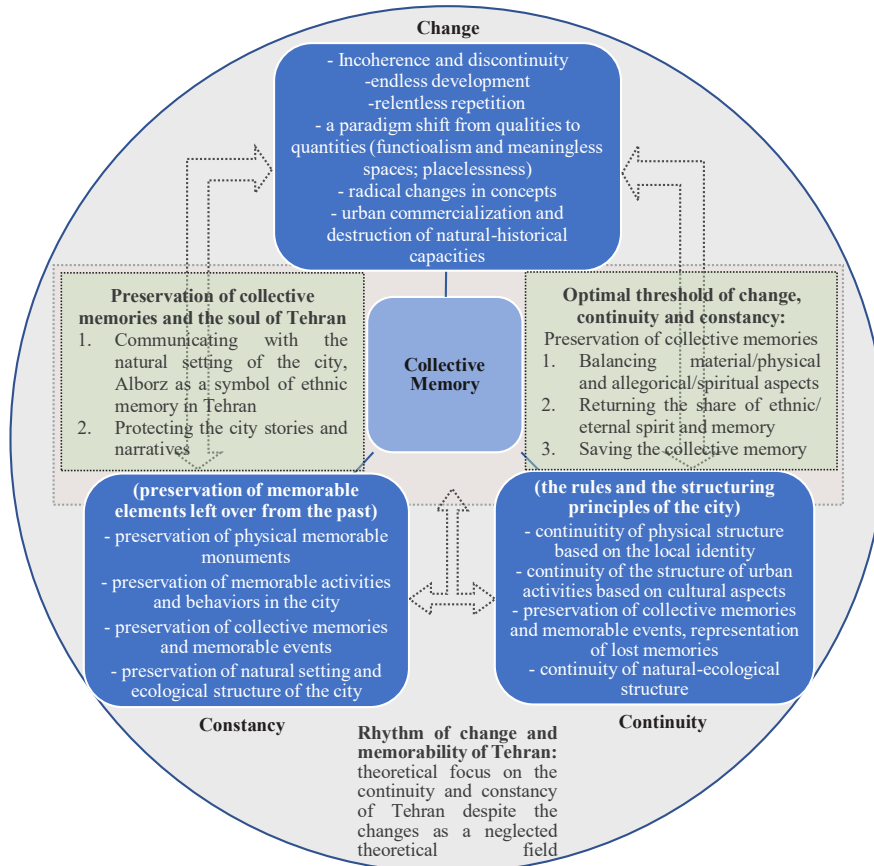

Fig. 2. Developing a theoretical framework of the literature review

نظری آغازین مستخرج از بخش مرور نوشتگان مرتبط (شکل ۲)، و با توجه به معیارهای دگرگونی، پیوستگی و پایداری و همچنین مطالعه خاطرات جمعی در تهران استخراج شده است. این پرسش‌ها پیرامون خاطرات افراد از خانه، ویژگی‌های محل سکونت، آداب و رسوم، فرهنگ، موسیقی، قصه‌ها و رویدادهای مهم دوران زندگی، تغییر نام معابر، تأثیر آداب و رسوم بر طراحی و ساخت خانه‌ها و فضاهای شهری در گذشته و حال، عوامل تغییر تهران و تأثیر تجدد در این تغییرات، تفاوت تهران دوره کودکی با تهران کنونی، تصویر تهران تاریخی و تهران امروز در چند جمله، تفاوت تهران دوره کودکی با شهرهای دیگر، عناصر دست‌نخورده و ثابت تهران در عین تغییرات، مراسم و آیین‌های پابرجا مانده، میزان فراموشی خاطرات تهران، میزان به خاطر داشتن خاطرات محله دوران کودکی و مرور آن با دیگران، تداوم حضور یا ترک مرکز تاریخی، میزان آشنایی با عناصر طبیعی و تاریخی تهران، خاطره‌انگیزترین عنصر طبیعی تهران، آستانه قابل قبول تغییر در مرکز تاریخی تهران و راهکارهای هم‌نشینی خاطره با تغییرات تنظیم گردیده‌اند.

نمونه‌گیری در این مطالعه پدیدارشناسانه، هدمفند^{۳۳} (Creswell, 2007: 119-122) و برپایه راهبرد «نمونه‌گیری معیار»^{۳۴} و «حداکثر تفاوت»^{۳۵} صورت پذیرفته است. در راهبرد نمونه‌گیری معیار، یک معیار مشخص، مشارکت‌کنندگان پژوهش را تعیین می‌کند (Creswell, 2007: 127). معیار مورد استفاده در این پژوهش بدین صورت است که همه

نموده و از میان روش‌های کیفی پژوهش، «رویکرد پدیدارشناسانه»^{۳۶} را به کار خواهد گرفت. به منظور ارائه درکی مشخص از تجربه زیسته^{۳۸} مخاطبان پژوهش (مرکز تاریخی تهران) و فهم ماهیت خاطرات جمعی شهروندان، مفهوم دگرگونی در شهر، ابعاد و مؤلفه‌های این تغییر، از رویکرد پدیدارشناسانه استفاده می‌شود (Creswell, 2007: 59). سه دلیل عمده موجب ترجیح پدیدارشناسی توصیفی^{۳۹} به تفسیری^{۴۰} به عنوان مبنای روش‌شناختی تحقیق گردیده است. دلیل نخست، تأکید بر روابط بین‌الذاتانی^{۴۱} با توجه به ماهیت خاطرات جمعی و تأکید بر اشتراک تجارب و محتوای خاطره و تغییر آن از دیدگاه شهروندان، دلیل دوم، زمینه مشترک تجارب که تفاسیر متفاوت ناشی از تعدد زمینه تجارب را بلاموضوع می‌سازد و دلیل پایانی، ضرورت تعلیق نگرش پژوهشگر با توجه به عدم زیست در محدوده مطالعه است. محدوده مکانی مورد پژوهش بنا بر دلایل سه‌گانه گستره تغییر، لزوم تدقیق دامنه مطالعه و دسترسی پژوهشگر، مرکز تاریخی تهران (با انطباق بر هسته ناصری تهران) است.

به منظور دستیابی به هدف غایی پژوهش در زمینه پدیدارشناسی دگرگونی، پیوستگی و پایداری خاطره و مفهوم شهر تهران، روش گردآوری داده‌ها مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته در کنار به کارگیری سایر ابزارهای پژوهش اعم از نقشه‌ها و اسناد تاریخی، اسناد هدایت توسعه کالبدی (طرح جامع و تفصیلی و ...)، آمارهای جمعیت‌شناختی، عکس‌های هوایی و نظایر آن است. پرسش‌های مصاحبه برپایه چارچوب

در آن پدیده تجربه شده است، ششمین گام تحلیل داده‌هاست. سرانجام، گام هفتم ارائه توصیفی ترکیبی از پدیده با ترکیب هر دو توصیف متنی و ساختاری است. متنی که با هدف دستیابی به «ذات»^{۴۲} اشتراکی «تجربه» به خواننده می‌گوید که مشارکت‌کنندگان «چه چیز» را «چگونه» تجربه کرده‌اند (Creswell, 2012: 193-194; Danayi-Fard & Kazemi, 2011: 144-148).

به منظور سنجش روایی و اعتبار تحقیق، از مدل لینکلن و گوبا استفاده می‌شود که برای قابل اعتماد بودن^{۴۳} پژوهش‌های کیفی، چهار معیار از قبیل باورپذیری^{۴۴}، اتکاپذیری^{۴۵}، انتقال‌پذیری^{۴۶} و تصدیق‌پذیری^{۴۷} ارائه داده‌اند که اولین معیار یعنی باورپذیری اصلی‌ترین آنهاست. این صاحب‌نظران پنج راهبرد را برای باورپذیری پژوهش در نظر گرفته‌اند که از آن میان راهبرد «همه‌جانبه‌نگری»^{۴۸} (برپایه استفاده از منابع چندگانه‌ای نظیر مصاحبه، تحلیل اسناد و نقشه‌های تاریخی، تحلیل اسناد هدایت توسعه کالبدی و ...) و راهبرد «کنترل توسط اعضا»^{۴۹} (به معنای ارائه مجدد تفاسیر و نتایج پژوهش به مصاحبه‌شوندگان به منظور دریافت بازخورد) در این پژوهش به کار گرفته خواهد شد. همچنین، جداسازی و زنگارزدایی پدیدارشناسانه، زمینه‌ساز اتکاپذیری پژوهش بوده و به منظور انتقال‌پذیری آن از «توصیف غنی و پرمایه»^{۵۰} یافته‌ها استفاده می‌گردد (Danayi-Fard & Kazemi, 2011: 155-156; Creswell, 2012: 247-256; Linkoln & Guba, 1985).

یافته‌های پژوهش

الف) یافته‌های مطالعه پدیدارشناسانه بر مبنای مصاحبه

پس از یادداشت‌برداری شخصی (در راستای جداسازی پیش‌فرض‌های پژوهشگر) و برشماری مفاهیم خاطره‌انگیزی چون «حیات»، «مفهوم کوچه و بازی در کوچه»، «نغمه‌های «بیات تهران»، «آیین پهلوانی»، «نام»‌ها و قصه‌های شهر، قصه‌گویی، پرده‌خوانی و نقالی در محافل عمومی یا قصه‌خوانی در شب‌نشینی و محافل خانوادگی و رویدادهای خاطره‌انگیز نظیر مشروطه، کودتای ۲۸ مرداد، انقلاب و جنگ تحمیلی و اشاره به نقطه عطف تغییر تهران در دهه‌های ۵۰، ۷۰ و ۸۰ تلقی گردیده و تعریف آستانه قابل قبول تغییر تا آنجا که شهرهای تغییر یافته سرشار از معنا و مضمون و خلاق خاطره باقی بمانند، افق‌سازی داده‌ها به کمک کدگذاری باز به انجام رسیده و اظهارات مهم مصاحبه‌شوندگان نسبت به پدیده‌های خاطره جمعی، دگرگونی، پیوستگی و پایایی در مفهوم شهر و خاطره در تهران احصا گردیده و در پی آن فهرستی کدگذاری شده از اظهارات مهم به دست آمد. ۶۳۰ اظهار نظر مهم فاقد همپوشانی حاصل حدود ۵۲۱۳ دقیقه (حدود ۸۷ ساعت) مصاحبه عمیق با ۴۱ نفر مصاحبه‌شونده،

مصاحبه‌شوندگان می‌بایست زاده محلات مرکزی تهران بوده و دست کم دوران کودکی خود را در آن سپری کرده باشند یا دست کم سکونتشان در مرکز تاریخی بیش از سه دهه دوام داشته باشد. همچنین برپایه راهبرد حداکثر تفاوت، در این پژوهش تلاش شده میزانی قابل قبول از تفاوت (انتخاب مشارکت‌کنندگان پژوهش از متولدین دهه‌های گوناگون یا اقلیت‌های مختلف و یا مواجهه متوازن با مخاطبان عام و خاص) مورد نظر باشد. با توجه به ضرورت دستیابی به درک عمیق‌تری از مفاهیم خاطره و دگرگونی، پیوستگی و پایایی آن در مرکز تاریخی تهران و فهم تغییرات فضایی، اجتماعی و زیستی در دوره‌های گوناگون، مخاطبان از متولدین دهه ۱۳۰۰ تا ۱۳۷۰ (از دهه ۱۳۰۰، دهه ۱۳۱۰، دهه ۱۳۲۰، دهه ۱۳۳۰، دهه ۱۳۴۰، دهه ۱۳۵۰، دهه ۱۳۶۰، دهه ۱۳۷۰ شش و دهه ۱۳۸۰ یک مخاطب) برگزیده شده‌اند. از سوی دیگر، به منظور توجه به دیدگاه‌های گوناگون مرتبط با اقشار متفاوت اجتماعی، برخی از مخاطبان، از اهالی فرهنگ و هنر (۷ نفر از متخصصان معماری و شهرسازی، ۶ نفر از اهالی سینما، ۳ نفر از تهران‌شناسان و پژوهشگران حوزه تاریخ، ۲ نفر از عکاسان، ۱ نفر از موسیقیدانان، ۱ نفر از اهالی فلسفه، ۱ نفر از متخصصان نسخ خطی و ۱ نفر از نقاشان و مجسمه‌سازان) و برخی (۲۰ مخاطب) از اقشار دیگر هستند. در مصاحبه از اقلیت ارامنه نیز به عنوان یکی از گروه‌های مهم جمعیتی ساکن در مرکز تاریخی تهران استفاده شده است. در این پژوهش، به منظور تعیین تعداد مشارکت‌کنندگان، از قاعده اشباع نظری^{۵۱} استفاده می‌شود. بدین معنا که پژوهشگر زمانی مطالعه را به پایان خواهد رساند که احساس کند مطالب مصاحبه‌ها به حالت تکرار رسیده، سخن تازه‌ای در میان نیست و از این‌رو به دانش پژوهشگر در زمینه پدیده مورد پژوهش افزوده نمی‌شود (Danayi-Fard & Kazemi, 2011: 140).

در تحلیل داده‌های پدیدارشناسی توصیفی هفت گام در نظر گرفته می‌شود. گام نخست جداسازی (تعلیق نگرش‌های شخصی) از طریق ثبت تجربه شخصی از پدیده یا یادداشت‌برداری شخصی پژوهشگر است. گام دوم تهیه فهرستی از اظهارات مهم در مصاحبه‌ها و یافتن اظهارات مرتبط با نحوه تجربه موضوع توسط افراد و فهرست کردن این اظهارات مرتبط (افق‌سازی داده‌ها) با استفاده از کدگذاری نظری^{۵۲} مورد استفاده در تئوری داده‌بنیاد^{۵۳} می‌باشد. گام سوم، مضمون‌سازی و دسته‌بندی اظهارات مهم در قالب واحدهای اطلاعاتی بزرگتر به نام «واحدهای معنایی»^{۵۴} و گام چهارم، «توصیف متنی/ماهوی»^{۵۵} ابعاد و مضامین مشترک تجربه پدیده در میان مشارکت‌کنندگان را دربرمی‌گیرد. «تغییر خلاقانه»^{۵۶} یا بازی کردن با توصیفات متنی به منظور دستیابی به ساختارهای تغییرناپذیر پدیده پنجمین گام و ارائه «توصیف ساختاری»^{۵۷} از چگونگی تجربه و بستری که

دربگیرنده دامنه متنوعی از خاطرات جمعی مرتبط با خانه و محله، رویدادهای مهم زندگی، قصه‌ها و نام‌ها، علل، عوامل و نقاط عطف تغییر، تداوم و پیوستگی خاطره، ثبات اماکن و دیدگاه‌های گوناگون در زمینه آستانه قابل قبول دگرگونی در شهر است.

مضمون‌سازی پدیدارشناسانه، ضمن طبقه‌بندی مفاهیم از طریق انجام کدگذاری محوری، شناسایی ۲۸ مضمون اصلی را در پی داشته است. از این میان، ۶ مضمون اصلی در زمینه خاطرات جمعی (تقسیم‌بندی خاطرات به خاطرات خانه و محله، خاطرات فرهنگی-اجتماعی، خاطرات مذهبی، خاطرات طبیعی، خاطرات شهری و خاطرات ملی-سیاسی)، ۴ مضمون در زمینه دگرگونی (تغییرات اجتماعی، تغییرات اعتقادات و فرهنگ مذهبی، تغییر هویت شهر و معماری، تغییر ارتباط انسان-طبیعت)، ۴ مضمون در زمینه پیوستگی (تداوم حس و حال و الگوی کلی برخی اماکن و محلات، تداوم حضور برخی ابنیه تاریخی، تداوم حضور پایگاه‌های مذهبی و تداوم برخی سنت‌های معماری)، ۵ مضمون در زمینه پایایی (البرز، خیابان ولیعصر، ابنیه تاریخی، بازار و بازارچه‌ها و پارک شهر) و ۹ مضمون در زمینه آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایایی (غلبه فرهنگ بهسازی بر تخریب، حفظ حال و هوا، حفظ سبک زندگی، عدم غلبه سوداگری بر نیاز واقعی، حفظ ابنیه و بافت اجتماعی، حفظ ضرب‌المثل‌ها و قصه‌ها، کشف سرخ‌های اجتماعی-فرهنگی و کالبدی، ثبت خاطره و برگزاری رویدادهای فرهنگی) از درون مصاحبه‌ها قابل تشخیص بودند.

همچنین توصیف ماهوی در زمینه چستی تجربه زیسته مصاحبه‌شوندگان در زمینه خاطره جمعی و آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایایی خاطره در مرکز تاریخی تهران، و صحت سنجی توصیفات تدوین شده با مخاطبان و کنترل مجدد آن^۱، استخراج نکات مشترک و پرتکرار تجربه شده و به دنبال آن ارائه توصیف ماهوی جامع و مشترک را در پی داشته است. پس از آن، به منظور دستیابی به ذات تجربه و اصلی‌ترین بخش‌هایش و استخراج ساختارها و ابعاد تغییرناپذیر پدیده، توصیف متنی به اشکال خلاقانه گوناگون همچون نمودار و جدول درآمده تا لایه‌های زیرین و نهان تجربه عیان‌تر و فهم ماهیت تجربه پدیده توسط افراد آسان‌تر شود (Danayi-Fard & Kazemi, 2011: 146-147). جدول ۱، نمایانگر یکی از اشکال ارائه شده در این مرحله است که به خوبی مضامین مشترک به دست‌آمده تا این مرحله را نشان می‌دهد.

تا اینجا «چستی» ابعاد تجربه مخاطبان از پدیده، مورد مطالعه قرار گرفته است. حال یکی از عوامل تأثیرگذار بر ترکیب نهایی توصیف جامع مشارکت‌کنندگان و ارائه ذات پدیده، «چگونگی» تجربه پدیده و زمینه‌ای است که مخاطبان در آن پدیده را تجربه کرده‌اند (Danayi-Fard & Ka-

159: 2007; Creswell, 2007: 147; zemi, 2011). توصیف ساختاری مخاطبان پژوهش نشان می‌دهد که نیمی از آنان مرکز تاریخی را ترک کرده و اکنون در آنجا زندگی نمی‌کنند. لذا غلبه نگاه نوستالژیک در این مخاطبان محتمل است. در میان مخاطبان برخی از اصحاب فرهنگ و هنر و برخی از اقدار دیگر هستند که در همه آنها نوع فعالیت و زمینه تخصصی ممکن است به غلبه نگاهی خاص منجر شود. از این‌رو تلاش گردیده تا این سوگیری‌ها از توصیف اشتراکی نهایی تجربه حذف و بدین ترتیب دستیابی به ذات پدیده امکان‌پذیرتر گردد. از دیگر نتایج حاصله و مشترک در توصیفات ساختاری مخاطبان، عدم وجود فرصت گرد هم آمدن و عدم شکل‌گیری جمع‌ها، محافل و شب‌نشینی‌های خانوادگی و دوستانه‌ای است که در پی آن بتوان با فراغ بال و به دور از دغدغه‌های روزمره به گفتگو، نقل خاطره و بیان قصه‌های شهر پرداخت؛ امری که انتقال، پیوستگی و پایایی خاطره را در طول زمان تضمین می‌کند. این موضوع از ارکان توصیف ساختاری به شمار می‌رود که می‌تواند به متن نهایی توصیف ترکیبی مخاطبان اضافه و به درک دقیق‌تر پدیده‌های مورد مطالعه کمک کند.

نکته واجد اهمیت دیگر در توصیفات ساختاری مخاطبان، میزان تعادل در مواجهه همزمان با ناهنجاریها، مشکلات، رنج‌ها و مشقت‌های زندگی در گذشته از یکسو و آرامش، لذت، معنویت و ارزش‌های اجتماعی نهفته در آن دوران از سوی دیگر است. در این زمینه مخاطبان را می‌توان به سه دسته کلی تقسیم کرد. دسته نخست، گروهی هستند که در پی بروز مشکلات و نابسامانی‌ها در محلات مرکزی (افزایش ازدحام، نفوذ انبارها و کارگاه‌ها، بروز آسیب‌های اجتماعی، فشار بازار و تنزل شأن اجتماعی محله) از محلات خود مهاجرت کرده و امروزه به ارزش‌های گذشته نگاهی نوستالژیک دارند. دسته دیگر همچنان در محلات مرکزی ساکن هستند، اما بنا به دلایل متعددی نظیر تداوم ساختار سکونت اصیل در محله، تمکن مالی و یا همبستگی خانوادگی و اجتماعی در جامعه بسته قومی خود، کمتر از آسیب‌ها و ناهنجاری‌های محلات آسیب دیده‌اند و یا دست کم این آسیب‌ها و نابسامانی‌ها را با توجه به تعلق خاطرشان به محله تحمل می‌کنند. این گروه، امروزه بیشتر به ارزش‌های گذشته توجه دارند و در نگاهشان نیز گاه غلبه نگاه نوستالژیک (هرچند کمتر از گروه اول) به چشم می‌خورد. افرادی از این دسته نیز، نگاه بدبینانه‌ای به تغییرات شهر دارند و معتقدند که هرگونه تغییری می‌بایست متوقف و محدود به موارد استثنایی گردد. دسته سوم، افرادی هستند که در نگاهشان به گذشته توجه به مشکلات، نابسامانی‌ها، ناهنجاری‌ها، فقر امکانات، بهداشت و رفاه عمومی پررنگ‌تر از ارزش‌ها و جنبه‌های مثبت زندگی اجتماعی در گذشته است. با این همه، توجه به برخی از ارزش‌های از دست رفته از جمله مفهوم

نمونه، سکونت چند خانواری و اجاره نشینی عمدتاً متعلق به طبقه پایین جامعه و خاطرات مرتبط با دایه‌ها، لاله‌ها و خدمتکاران غالباً مربوط به طبقات بالا، مرفه و متمکن جامعه است. برخی از مخاطبان، بسته به تخصص یا زمینه حرفه‌ای-شغلی فعالیتشان، نگاهی فلسفی و هنری به موضوعات داشته‌اند (استفاده از تعبیری مانند حیات حیات بخش، تجربه‌ای از درونگرایی و خلوت در خانه، شهر بی‌خاطره و ...) از جمله این تعینات است که می‌بایست از توصیف ترکیبی پدیده‌ها زدوده شود.

در مرحله پایانی، توصیف ترکیبی جامع مخاطبان و ارائه ذات خاطرات جمعی، دگرگونی، پیوستگی

آشنایی، همسایگی، همدردی، همدلی و نزدیکی مردم به یکدیگر مشترک بوده و غالباً مورد اشاره قرار گرفته است.

علاوه بر موارد پیشین که باید به متن توصیف ترکیبی و نهایی از پدیده افزود یا آن را مورد نظر قرار داد، زنگارزدایی پدیدارشناسانه، حذف تعینات و صیقل دادن پیش‌فرض‌های شخصی از تجارب مخاطبان به منظور دستیابی به ذات پدیده‌های مورد مطالعه به عنوان یکی از نتایج توصیفات ساختاری مورد توجه قرار می‌گیرد. از جمله ویژگی‌ها و تعینات شخصی نیازمند زنگارزدایی، ویژگی‌ها و خاطراتی است که به طبقه اجتماعی-اقتصادی خاصی تعلق دارد. به عنوان

Table 1. Imaginative variation of participants' composite textual description of collective memory, change, continuity and constancy in the historical center of Tehran

Collective Memory	Home & Neighborhood memories	Familiarity and neighborhood, helping each other, wooded yard, bird sound, introversion and privacy, a sense of birthplace, narrow passages and cob walls, the smell of flowers and plants, children's play in alleys	
	Socio-cultural memories	Nicknames and titles, stories and proverbs, narration of stories and memories in gatherings, Pahlavani rituals, coexistence of religions	
	Religious memories	Hosseinieh religious centers, home commemoration of the martyrs of Karbala, celebrations of mid-Sha'ban and the social role of mosques	
	Natural memories	the organic relationship of human with nature at home and neighborhood, water supply system and Qanats, harmony with nature through summer migration to Shemiran, Doulab farms	
	Urban memories	construction of new streets in Reza Shah era, the formation of new modernity in the 1940s, modern buildings and facilities	
	National-political memories	the coup of August 19, 1953, the Islamic Revolution and the Imposed War	
Change	Signs	Social changes	unsafety, diminishing the concept of alleys and childish games, reducing communication and gatherings, change in lifestyles, the non-belonging of the city to the inhabitants and its inaccessibility, a paradigm shift from calm to comfort, the fading of story-carrier nicknames
		Changing religious beliefs and culture	Diminishing the social role of mosques and the change in the contents of religious rituals
		Changing the identity of the city and architecture	Loss of cohesion and contextual relationship, disruption of architectural and lifestyle relationship, internal/external imbalance, memoryless indefinable city, exogenousness of modernity
		Changing human/nature relationship	Removal of yard, transfer of tree from private to public space, artificiality and lack of organic human-nature connection
	Turning points	Turning points of the changes: 1970s & 1990s	
	Causes	Population growth, migration, oil revenues of the 1970s, commercialization, consumerism and nouveau-richeness	
Continuity	Continuity-ensuring features	Continuity of the character of some places and neighborhoods	
		Continuity of the historical buildings	
		Continuity of religious places	
		Continuity of some architectural traditions (local materials, Iranian architectural details, ...)	
	Distinction with other cities	Capitalness and facilities, the difference between Tehran and other cities	
		Haste, change and self-glorification of Tehran in contrast face to tranquility and historical background of ancient cities	
Constancy	Continuous shadow of Alborz		
	Valiasr Street as the backbone of the city		
	Historical buildings (Golestan Palace, buildings of 30th Tir Street, etc.)		
	City Park		
	Tehran Bazaar and its historical parts (Oudlajan bazaar, Nayeb-ol-Saltaneh bazaar)		
Optimal threshold of change, continuity and constancy	Acceptable threshold of change in the historical center	Dominance of restoration culture over culture of demolition and new construction	
		Preservation of the character of the historical center	
		Preservation of original lifestyles and permanent dwelling	
		Preventing commercialization from overcoming real needs	
	The secret of preserving the memory and meaning of the city despite the changes	Preservation of historical buildings and social context	
		Preservation of stories, proverbs and the sweet language of Tehran	
		Preserving or finding physical, social and cultural clues	
		Recording memories in the form of visual documents, videos and introductory inscriptions	
		Holding cultural events	

و پایایی این خاطرات و آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایایی در مرکز تاریخی تهران مد نظر بوده است. در این مرحله به منظور دستیابی به پدیدارشناسی خاطره در تهران و دگرگونی، پیوستگی و پایایی آن، علاوه بر توجه به اشتراکات تجارب، راهبرد دیگری نیز به کار آمده که در اینجا، «راهبرد فیل مولانا»^{۵۲} نامیده می‌شود. بدین ترتیب پس از ارائه مضامین اصلی، به منظور ارائه تصویر روشن‌تری از پدیده‌ها، قطعاتی از تصاویر مخاطبان که می‌تواند تکمیل‌کننده درک و تفسیر عمومی‌شان از پدیده باشد و به ارائه توصیف ترکیبی آن کمک کند به کار آمده است. در این بخش به مضامین و مفاهیم اصلی به دست آمده در زمینه پدیده‌های مورد مطالعه (خاطره جمعی، دگرگونی، پیوستگی و پایایی آن در مرکز تاریخی تهران) با هدف دستیابی به آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایایی اشاره می‌گردد.

مضامین خاطره جمعی

خاطرات خانه و محله: خاطرات جمعی تهران با مفهوم خانه و محله آغاز می‌گردد. مفهوم آشنایی، همسایگی و دستگیری از همدیگر وجه مهم زندگی جمعی در تهران به شمار می‌رفته است. روایت یکی از جوان‌ترین مخاطبان از زندگی در کوچه‌ای از محله صفی‌علیشاه حاکی از اهمیت مفهوم همسایگی و عمق ارتباطات و اعتماد ناشی از آن است: «همسایه‌ها قدیمی هستند. من و خواهرم با بچه‌های همسایه بزرگ شده‌ایم... کوچه ما عمده ساکنان خود را حفظ کرده است... هر روز صبح عادت داریم مادام / پیرزن / ارمنی / را پشت پنجره‌شان ببینیم... اینقدر روابطمان خوب است که حتی همسایه کلید خانه ما را دارد...». یکی دیگر از مصاحبه‌شوندگان که اهل محله تیردوقلو و در حال حاضر ساکن محله ایران است، با اشاره به حقوق همسایگی و دستگیری همسایگان از یکدیگر می‌گوید: «... غذایی که در حیاط می‌پختند... و به قول معروف بو و بزرگ داشت، بخشی از آن حق همسایه بود... در حیاط ما هم مراسم ختم و هم مراسم عروسی برگزار می‌شد... همسایه‌ها از حیاط هم در زمان مراسم استفاده می‌کردند. این‌ها هزینه‌های زندگی را خیلی پایین می‌آورد. همسایه جزء کسانی بود که مثل فامیل به او نگاه می‌کردند... مادرم با اینکه مدت‌هاست از محل خارج شده، ... با همسایه‌ها که آن‌ها هم از محل خارج شده‌اند هنوز در ارتباط است...». زندگی در خانه‌هایی با حیاط‌های مشجر همراه با خنکای آب و صدای پرندگان، بخشی از خاطرات مرتبط با خانه در تهران است. یکی از اهالی سابق محله امیریه می‌گوید: «در گذشته حیاط به خانه حیات می‌داد. روح به خانه می‌داد...». تهران حسی از زادگاه بودن دارد و حس و حال محلاتش به همراه گذرهای باریک، دیوارهای کاهگلی و کوچه‌باغ‌های آکنده از بوی گل‌ها و گیاهان (یاس، پیچ امین‌الدوله، نسترن و ...)، بخشی از شخصیت ویژه آن را شکل می‌دهد. روایت یکی از

مخاطبان با اشاره به حس و حال کوچه‌ها و حق و حظ رهگذران از گل و گیاه و ویژگی‌های طبیعی و مصنوعش شنیدنی است: «یکی از شیرین‌ترین خاطرات من وقتی به دبیرستان می‌رفتم / این بود / که... در فصل بهار گاهی از کوچه گل محمدی / محله ایران / و فیاض بخش پیاده می‌آمدم تا خیابان هفده شهریور و بعد سوار اتوبوس می‌شدم. چرا؟ / چون / اینقدر خیابان ایران کوچه‌هایش زیبا بود. اینقدر پر درخت بود و اینقدر بوی عطر از هر تکه‌اش به مشام می‌رسید، که یکی از لذت‌های من بعد از مدرسه همین بود که از خیابان ایران رد بشوم... وقتی از کنار خانه‌ای / قدیمی / با حیاط بزرگ رد می‌شدیم، با این‌که خانه ما نبود ما هم بهره‌ای از این خانه می‌بردیم. گل‌های نسترنش که از روی دیوار آمده بود بیرون، ما هم می‌دیدیم و لذت می‌بردیم. عطر و بوی گل‌های حیاطش در کوچه هم پیچیده بود. درخت‌هایش / را / هم می‌دیدیم...». مفهوم بازی‌های کودکان در کوچه و تعاملات اجتماعی در گذرها و خیابان‌ها، ارتباط صمیمانه کسبه با اهالی و نیز حضور دوره‌گردان (بستنی فروش، شهر فرنگ، فرفره‌ای، لیمونادی، تصنیف‌فروش) در محله از جمله خاطرات جمعی تهران را تشکیل می‌دهند.

خاطرات فرهنگی-اجتماعی: به‌کارگیری القاب و نام‌های مستعار و حامل قصه برای افراد محلی از ارکان مهم خاطرات فرهنگی-اجتماعی تهران به شمار می‌رود. یکی از مخاطبان می‌گوید: «یک چیزی که خیلی جالب بود / این بود که / افراد لقب داشتند. خودم هم لقب داشتم. اسمم سعید بود اما چون بازی گانیه‌ام خوب بود به من می‌گفتند بشقاب پرنده... حسین سیاه... ننه فلانی... همه افراد، خانم‌ها و آقایان لقب داشتند... این امر از دهه هفتاد به بعد منسوخ شد...». تهران، شهر قصه‌ها و ضرب‌المثل‌هاست و نقل قصه در دورهمی‌ها و مهمانی‌های دوستانه و خانوادگی از ارکان انتقال و پیوستگی خاطره در تهران بوده و حافظ‌خوانی و مشاعره در شب‌های چله بخش دیگری از خاطرات فرهنگی تهران را شکل می‌دهند. یکی از مخاطبان این‌گونه روایت می‌کند: «تهران، شهر قصه‌هاست. شهر ضرب‌المثل‌هاست. تهران شهر ساختن فرهنگ است... تا دلتان بخواهد مردم تهران زبان استعاره دارند، ضرب‌المثل دارند. بسیار زبان مردم تهران شیرین است...». برگزاری جشن‌های ملی همچون نوروز، چهارشنبه‌سوری (و خرید بته از دوره‌گردها) هم در خاطرات فرهنگی تهران جایگاهی ویژه دارند. حضور لات‌ها و جاهل‌ها و علاوه بر آن‌ها پهلوان‌های نیکنام و آیین پهلوانی و ورزش‌های زورخانه‌ای از ویژگی‌های خاص محلات تهران هستند. هم‌نشینی مسالمت‌آمیز مذاهب و ادیان از جمله ویژگی‌های آشنا و خاطره‌انگیز شهر تهران است. در این زمینه یکی از مخاطبان جوان پژوهش می‌گوید: «محله ما اقلیت‌های مختلف دارد. صمیمی‌ترین دوستم که با

هم بزرگ شدیم و صمیمی‌ترین دوست مادرم که با هم زندگی می‌کردند هندی‌ها بودند... / دوست من / با یک مسلمان ایرانی ازدواج کرد... دوست ارمنی داشتیم. حتی در محله‌مان کسی بود که جهود بود یا مسلمان مذهبی سفت و سخت داشتیم... ولی اینقدر همه این‌ها با هم دوست و صمیمی بودند که شما حس نمی‌کردید این هندی است، این ارمنی است...». همین روایت به کرات از افراد مختلف شنیده شده است. زنده‌یاد داریوش شایگان که خود از مخاطبان این پژوهش و متولد ۱۳۱۳ در کوچه کاخ کودک خیابان سعدی بوده است به همین موضوع اشاره دارد و آن را در کتاب «در جست‌وجوی فضاهای فرهنگی» مکتوب کرده است: «تهران سال‌های بیست، بنابر خاطرات من، شهری متمدن و چندفرهنگی بود. در کوچه ما اقلیت‌های دینی در کنار هم با آرامش زندگی می‌کردند. روبه‌روی ما، در ضلع شمالی کوچه، خانواده‌ای یهودی در خانه‌ای ویلایی به سبک کلاه فرنگی سکونت داشت. آن‌ها احتمالاً بیشتر از ما از فرهنگ ایرانی متأثر بودند. تهِ کوچه، در ضلع شرقی، خانواده‌ای مسلمان از ملاکان بزرگ ایران می‌نشست. در غرب کوچه مطب پزشکی زرتشتی قرار داشت، مورد احترام همگان. مغازه آرام نجار زبردست و شریف ارمنی، تقریباً روبه‌روی مطب او بود... سر کوچه هم، نیش خیابان سعدی، خانواده یونانی مهاجری ساکن بود که زبان آهنگین و گوش‌نوازشان مرا به وجد می‌آورد. به این فهرست، نام توماس، راننده آسوری‌مان، را باید افزود که می‌توانم بگویم وارسته‌ترین انسانی بود که در تمام عمرم دیده‌ام. ما سال‌های سال در آرامش، رها از هرگونه کینه، قوم‌پرستی، با حسن نیت تمام در همسایگی هم زندگی می‌کردیم و این چنین بود که من آموختم دیگران را در عین تفاوتشان با خودم، با حفظ فاصله، دوست بدارم و احترام بگذارم (-Shayegan, 2013: 137-138). روایت شایگان و کوچه کاخ کودک و هم‌نشینی ادیان در آن از سوی دو مخاطب دیگر از اهالی محله هدایت نیز مورد تأکید قرار گرفته است. برخورداری از سینماها و سالن‌های تئاتر متعدد در اماکن مختلف را نیز می‌توان از دیگر ارکان خاطرات فرهنگی تهران دانست.

خاطرات مذهبی: هیئات و حسینیه‌ها، روضه‌های خانگی، تصویر ویژه محرم‌ها، جشن‌های نیمه شعبان (به مثابه جشنواره محلی خودجوش با حضور و مشارکت پررنگ مردم در برگزاری مراسم همراه با میزهای میوه و شیرینی، بستن گذرها، نصب ریسه لامپ‌های رنگی و ...) و نقش اجتماعی پررنگ مساجد در محله و شهر از جمله عناصر مشترک خاطرات مذهبی تهران هستند. یکی از مخاطبان تصویر ویژه‌ای از حسینیه‌ها در محله آبنمگل به دست داده است: «از تصاویری که از محله آبنمگل در دوره کودکی‌م در ذهن دارم ... تصویری است که از هیئت‌ها دارم. چون محله آبنمگل یک محله مذهبی

بود و پر بود از حسینیه‌های مختلف. مثلاً حسینیه ریسمانچی بود که عبارت بود از یک خانه تاریخی آن هم احتمالاً / مربوط به / اواخر دوره قاجار و اوایل پهلوی که چندتا حیاط تو در تو داشت و شب‌ها که آنجا روضه‌خوانی می‌شد یک محیط خیلی دل‌انگیزی داشت... حسینیه موسوی بود که بعدها خیلی معروف شد. یک خانه قدیمی متعلق به دوره پهلوی اول بود، بسیار بزرگ و مشخصه‌اش این بود که در حیاطش تعداد خیلی زیادی چنارهای کهنسال بود. من آن منظره را هرگز در هیچ خانه‌ای در تهران ندیدم، مگر در باغ‌های شمیران. شاید سی تا چهل تا چنار خیلی بزرگ و قدکشیده وجود داشت. حیاط را فرش می‌کردند. حوض آبی هم آن وسط بود. مردم دورتادور تکیه می‌دادند به درخت‌ها، به دیواره‌های حیاط و خانه یا لب حوض می‌نشستند... همسایه‌ها که می‌خواستند از این روضه استفاده کنند، می‌آمدند روی پشت بام‌هایشان...». مخاطبان متعددی از آداب ویژه جشن نیمه شعبان و عمق شادی و سرور آن به مثابه یک جشنواره خودش محلی در محلات مختلف گفته‌اند. یکی از آن‌ها از اهالی محله قیام (صفاری) است و می‌گوید: «نیمه شعبان هم که بی‌نظیر بود آن محدوده، از سر تیر دوقلو، تقاطع شوش - هفده شهریور تا میدان خراسان را می‌بستند (شهباز جنوبی)... و این کارناوال به شکل غریبی هم تصاویرش برای من زنده است و هم اینکه وقتی می‌گفتند نیمه شعبان است یک ذوقی من و آبجیم می‌کردیم در خصوص این که از سر تیر دوقلو تا میدان خراسان که می‌بندند و ماشین راه نمی‌دهند... پراز خانواده... و اینقدر میوه و شیرینی بود که... و تصویر نیمه شعبان که انگار همه مهربان‌ترند... در نیمه شعبان از خراسان تا تیر دوقلو ما طاق نصرت‌های بی‌نظیری داشتیم با چراغ‌های رنگارنگ...». پایگاه اجتماعی مساجد را نیز یکی از مخاطبان اینگونه روایت کرده است: «... مساجد مختلفی بودند. یکی از مساجدی که روحانی برجسته‌ای داشت... و مسجد خیلی مهم و بالاهمیتی بود، مسجدی بود که پسر حاج عباس قمی، حاج محسن محدث زاده نماز برگزار می‌کردند... چند جنبه مهم بود و هنوز هم اثراتش در زندگی ما هست و واقعاً احساس می‌کنیم که دیگر مساجد آن رسالت را ندارند... خیلی از استعدادیابی‌ها در همانجاها شکل می‌گرفت... پنج‌شنبه‌ها فیلم پخش می‌کرد... واحد فرهنگی بزرگی ساختند که فعالیت‌های مذهبی را انجام می‌دادند، از جمله تدریس کتب حوزوی... یادم هست که بعضی درس‌ها را... آنجا خواندیم و این بعدها خیلی در نوشتار ما در کلام ما... اثراتی گذاشت... و افراد برجسته‌ای به عنوان مدرس داشت... که ما / به عنوان / الگو / به آن‌ها نگاه کنیم... تربیت نسل انجام می‌داد. من اگر بخوام بگویم که تنها هنر ایشان چه بود، هنر انسان‌سازی‌شان بود...». مشابه همین تعبیر و جایگاه اجتماعی درباره مسجد لرزاده و مساجد سایر محلات نیز به کار گرفته شده است.

خاطرات طبیعی: بخشی از خاطرات جمعی تهران به عناصر طبیعی و زیست‌محیطی آن و همچنین ارتباط صمیمانه و ارگانیک انسان با طبیعت گره خورده است. یکی از تجار فرش بازار تهران که سابقه سکونت در محله امیریه داشته است از ارتباط انسان با طبیعت و تغییرات آن در دوره اخیر اینگونه یاد می‌کند: «هر روز ما دورتر از طبیعت‌مان می‌شویم و این را می‌خواهیم به صورت مصنوعی در زندگی‌ها مان به وجود بیاوریم؛ اما هیچ وقت آن گذشته نمی‌شود... انسان با طبیعت مأنوس‌تر بود... الان من می‌خواهم به بچه‌ام بگویم که ما تابستان‌ها روی پشت بام می‌خوابیدیم و سقفمان آسمان بود و شب با شمردن ستاره‌ها می‌خوابیدیم، اصلاً نمی‌تواند آن را درک کند... ریتم زندگی اینگونه بود که با تاریک شدن هوا شما احساس می‌کردی که باید بخوابی و با طلوع خورشید هم احساس می‌کردید که باید بیدار شوید...». خاطره جالب و مزارع دولاب، خاطرات مرتبط با قنوات و سیستم آبرسانی و نقش میرآب‌ها، ارتباط انسان با طبیعت در خانه و محله (پشت بام خوابی، ارتباط با گل‌ها و گیاهان در حیاط و حق و حظ رهگذران از گل‌های آویخته بر دیوارها در گذرها)، خاطره برف‌های سنگین، برداشت یخ از یخچال‌ها و هم‌نوایی با طبیعت از طریق کوچ تابستانه به شمیران از ممتازترین خاطرات طبیعی تهران هستند. خاطره ییلاق و قشلاق کردن و ارتباط با شمیران در افراد مختلفی از نسل‌های مختلف (از متولدین دهه ۱۳۰۰ تا ۱۳۴۰) بسیار پررنگ و پرتکرار بوده است.

خاطرات شهری: از احداث خیابان‌های جدید در دوره رضاشاهی (بودرجمهری، سیروس و...) و تخریب حصار و دروازه‌ها در دهه ۱۳۱۰ تا شکل‌گیری شهری متمدن و چندفرهنگی (با حضور ملیت‌های گوناگون اعم از هندی‌ها، امریکایی‌ها و...) با مدرنیته‌ای نوپا در دهه ۱۳۲۰ و خاطرات مرتبط با ساختمان‌ها و تأسیسات مدرن شهر (پلاسکو، اتوبوس‌های برقی و...)، خاطرات شهری گوناگون تهران را در نسل‌های مختلف نشان می‌دهند. در زمینه تخریب‌های دوره رضاشاه، دو تن از مخاطبان پژوهش که در دهه ۱۳۰۰ متولد شده‌اند، خاطرات مبهمی را نقل کرده‌اند. یکی از آنان که متولد محله بازار بوده است، می‌گوید: «قبل از احداث خیابان بودرجمهری، جلوی مسجد شاه، بازارچه‌ای بود که به بازار آهنگران منتهی می‌شد. بعد خیابان بودرجمهری را درست کردند...». دیگری نیز خاطرات مبهمی از دروازه دولاب دارد: «از خیابان ری خیابانی بود که به دروازه دولاب منتهی می‌شود که الان بکلی از بین رفته و بخشی از شهر شده... بیرون دروازه سیفی کاری بود. باید از خندق رد می‌شدی. دور آنجا هم دیوارهای گلی کشیده بودند. بعضی جاهاش نه همه جاش...». در زمینه خاطرات مدرنیته نوپای دهه ۱۳۲۰ نیز یکی از مخاطبان که متولد دهه ۱۳۱۰ است، تعبیری چنین دارد: «خیابان لاله‌زار نو یک خیابان فرهنگی بود.

چند تئاتر داشت... من تئاتر آگاتا کریستی را آنجا دیدم... تئاترهای فوق‌العاده بودند... لاله‌زار نو برادری تهران بود... خانم‌های شیک پوش... مردها همینطور با کراوات و کت و شلوار و...». داریوش شایگان تعبیری مشابه از آن روزهای تهران دارد. از خاطرات مرتبط با تأسیسات مدرن شهری یکی از مخاطبان که متولد دهه ۱۳۵۰ است، می‌گوید: «میدان خراسان یک فضای خیلی دلنشین برای اهالی محله آبنمگل بود. چون یک مرکز خرید بود به دو دلیل: یکی این که یک فروشگاه کوروش داشت... فروشگاه دو طبقه خیلی بزرگ و یکی از بزرگترین اشتیاق‌های ما در دوره کودکی این بود که پدرمان مادرمان ما را ببرند فروشگاه کوروش... ویژگی مهم فروشگاه کوروش در زمان بچگی من این بود که پله برقی داشت... وجود این فروشگاه شیک و آن پله برقی در آنجا برای مردم آن روزها باورپذیر نبود... خیابان خراسان پر از بوتیک‌های شیک بود. بوتیک‌هایی که لباس می‌فروختند، عطر می‌فروختند، لوازم کادویی می‌فروختند... یادم هست خیابان هفده شهریور خیابان زیبایی بود... دو طرفش هم درخت‌های چنار زیاد بود... اولین چیز جدید از مظاهر تجدد که پس از سینماها در این خیابان آمد اتوبوس برقی بود...».

خاطرات ملی-سیاسی: خاطره کودتای ۲۸ مرداد، انقلاب و خاطرات جنگ از پررنگ‌ترین و پرتکرارترین خاطرات ملی و سیاسی به شمار می‌روند. روایت‌های متعددی از کودتای ۲۸ مرداد وجود دارد. برخی از تأثیر کودتا بر جایجایی گروه‌هایی از طبقه متوسط حامی دکتر مصدق و کوچشان به نارمک سخن گفته‌اند: «خانواده ما یک خانواده مدرن کارمندی تفرشی بودند... خانه‌ای که زندگی می‌کردیم یک خانه مدرن و ارطانی در کوچه خوانساری سنگلج بود... بعد از چند سال [سال ۱۳۲۰] رفتیم نارمک... نارمک را که مصدق دستور احداثش را داده بود، خانه‌هایش را به کارمندا می‌دادند... حکومت هم دلش می‌خواست که بعد از فشارها و بگیر و ببندهای سیاسی، مصدقی‌ها را به این سمت بکشاند... آن‌ها هم... می‌دویدند و نارمک را تقریباً آباد کردند... آسفالت و... اتوبوس و... نارمک همه‌اش کار... تیپ‌های نهضت آزادی و... بود... برای ساخت مسجد جامع نارمک پول جمع می‌کردند... من دو صحنه از ۲۸ مرداد یادم هست با پدرم رفتیم تقریباً جلوی شهرداری و شورای شهر فعلی نگاه کردیم مردم داشتند مجسمه شاه را می‌کشیدند پایین... غروب ۲۸ مرداد که با پدرم رفته بودیم بالای پشت بام از حسن‌آباد و آن طرف‌ها آتش بلند شده بود که پدرم اشکش درآمده بود و گریه می‌کرد که خانه مصدق را دارند آتش می‌زنند و...». روایت ۲۸ مرداد تقریباً با اشاره به مضامین مشترک و البته گاه با موضع‌گیری‌های سیاسی متفاوت، روایتی پرتکرار است. از خاطرات مرتبط با انقلاب (و حوادث منتهی به آن نظیر کشتار هفده شهریور) نیز روایت‌های مختلف و متعددی هست. یکی از مخاطبان

شاه عبدالعظیم تا تهران پیاده می‌آمدیم. ماشین نبود...» به چشم می‌خورد. در این رابطه، بسیاری از مخاطبان از تعارض میان پارادایم «آسایش» و «آرامش» یاد کرده‌اند. روایت‌هایی از این دست که: «تهران گذشته با تمام نبودگی‌هایش، و اوضاع معیشتی که صفر بودیم... گذران زندگی خیلی بهتر از الان بود» یا روایتی دیگر که: «ما آن موقع آرامشمان زیاد بود، الان آسایششان زیاد است. آن موقع آرامش داشتیم به همان دلیل که شب زود می‌رفتیم خانه، قانع بودیم از لحاظ خوراک و پوشاک و زندگی و ... ولی الان آسایش زیاد است، آرامش نیست...» در کنار روایت‌های متعدد مشابه دیگر، حکایت از غلبه پارادایم «آسایش» بر پارادایم «آرامش» در دوران کنونی دارند. همچنین تغییر فرهنگ محلی با مفاهیمی همچون کم‌رنگ شدن قصه‌های منضم به القاب و نام‌های افراد، تغییر غیر قابل قبول نام‌های اماکن و معابر توسط مخاطبان درک شده است.

تغییر اعتقادات و فرهنگ مذهبی: کم‌رنگ شدن نقش اجتماعی مساجد و تغییر محتوا و حال و هوای مراسم مذهبی از مهم‌ترین نشانه‌هایی است که از دگرگونی اعتقادات و فرهنگ مذهبی توسط مخاطبان مورد اشاره قرار گرفته است. یکی از روایت‌هایی که اشاره به کم‌رنگ شدن پایگاه اجتماعی مساجد دارد، از این قرار بوده است: «مسجد لرزاده، درمانگاه لرزاده اینقدر این‌ها مهم بودند در محدوده‌ای که ما زندگی می‌کردیم، معتبر بودند؛ من یادم هست وام می‌داد مسجد لرزاده، ما برای خرید تلویزیون از مسجد لرزاده وام گرفتیم... اولین صندوق قرض الحسنه مربوط به مسجد لرزاده است... ما آمدیم تهرانپارس اهالی محل از مسجد شکایت کردند، بابت این‌که اذان را صبح‌ها پخش می‌کند... (در حالی که) مسجد لرزاده اینقدر معتبر بود، که مگر می‌شد اهالی محل یک چیزی بگویند که مسجد این کار را بکن...».

تغییر هویت شهر و معماری: از میان رفتن یکپارچگی و وجه ارتباطی معماری و بافت شهری، اسکیزوفرنی در معماری و شهر، به هم خوردن ارتباط شیوه زیست و تفکر و معماری، توهم مدرنیته و برون‌زاد بودن تجدد در ایران، برزخ میان سنت و مدرنیته، برهم خوردن تعادل درون و برون (درون‌گرایی و برون‌گرایی) از جمله نشانه‌های دگرگونی شهر تهران در زمینه هویت شهر و معماریش هستند که توسط مخاطبان مورد تأکید قرار داشتند. در زمینه از میان رفتن وجه ارتباطی بافت شهری و دانه‌های معماری، یکی از مخاطبان که خود معمار است، می‌گوید: «در آن محدوده‌ای که بودیم، بافت شهری از نظر فیزیکی ساختار خیلی معمارانه‌ای نداشت. این‌که یک طراحی شهری خیلی محکم و معتبر بر اساس یک خط و خطوط طراحی شهری وجود داشته باشد، نبود، هنوزش هم نیست. ولی نکته‌ای که داشت این بود که... اولاً معنی بافت حس می‌شد... در بافت معنای تک دانه زیاد اهمیت ندارد (که) چیست. یعنی مهم

که از اهالی محله آبشار و خود در دوران کودکی شاهد عینی کشتار هفده شهریور بوده از آن درگیری‌ها خاطراتی اینگونه دارد: «... در روز ۱۷ شهریور... با دوستم... آمدیم بازی کنیم... دیدیم سر و صدا می‌آید... شلوغ است... از روبه‌روی کوچه‌مان (کوچه شهید گایینی فعلی) آمدیم رسیدیم بر خیابان هفده شهریور. نگاه کردیم آن بالاها سر و صداست و شلوغ است. خرد خرد پیاده آمدیم تا روبه‌روی پمپ بنزین که اتفاقات روز هفده شهریور را دیدیم... آمدیم بالای درخت... جمعیت گاردی‌ها همه روبه‌روی کارخانه برق بودند... بالای میدان... مردم در خیابان شهباز، پیروزی (فرح‌آباد) و مجاهدین (ژاله) ایستاده بودند... بعد هلی‌کوپتر آمد و اعلامیه پخش کرد و... (یکی از مأمورین) بلندگو دستی دستش گرفت و روی یکی از ماشین‌های سنگین (نظامی) ایستاد و پشت بلندگو اعلام کرد متفرق شوید، اگر نروید چه می‌کنیم و چه می‌کنیم... مردم رفتند جلوتر نزدیک میدان به فاصله ده متری ردیف جلوی سربازها که همه با ژ، مسلح ایستاده بودند... بعد که تیراندازی شروع شد و مردم متفرق شدند، ما هم از درخت آمدیم پایین و از جوی آب فرار کردیم...».

مضامین دگرگونی

تغییرات اجتماعی: مخاطبان پژوهش، نشانه‌هایی از دگرگونی تهران را درک کرده‌اند که یکی از این نشانه‌ها دگرگونی اجتماعی و فرهنگ محلی است. از جمله مفاهیم مرتبط با نشانه‌های تغییر اجتماعی می‌توان به از دست رفتن حس امنیت اجتماعی، کم‌رنگ شدن مفهوم بازی در کوچه و حس تعلق به خیابان، جابه‌جایی‌های مکرر و عدم ثبات و ریشه گرفتن در مکان، تغییر سبک زندگی، کم‌رنگ شدن ارتباطات، از میان رفتن فرصت دورهمی و نقل خاطرات، احساس عدم تعلق تهران به اهالی و مخدوش شدن دسترس‌پذیری شهر در کنار افزایش سطح دسترسی به امکانات مدرن و رفاه اجتماعی اشاره کرد. در این میان روایت‌هایی از تغییرات منفی اجتماعی همچون عدم تعلق شهر به اهالی‌اش مانند این که «آن موقع تهران، یک هویت و اهلیتی داشت. الان واقعاً آن هویت را ندارد و اهلیتش هم مخدوش شده. من فکر می‌کنم در دوره‌ای که ما زندگی می‌کردیم، تهران تعلق به تهرانی‌ها داشت؛ ولی الان تهران دیگر تعلق به تهرانی‌ها ندارد. شهرم از دستم خارج شده. من دیگر به عنوان یک تهرانی صاحب این شهر نیستم. شهر به من تعلق ندارد. من بهش تعلق دارم اما او دیگر به من تعلق ندارد...» و یا روایتی از تغییرات مثبت اجتماعی نظیر افزایش رفاه و میزان دسترسی به امکانات زیرساختی و اجتماعی مانند اینکه «شما برق را نگاه کنید، آب را نگاه کنید، گاز را نگاه کنید... اگر نبود چه کار می‌خواستیم بکنیم. سوختمان را از کجا تهیه می‌کردیم؟... من همه این تغییرات را مثبت می‌بینم... باید زمان و مکان را در نظر بگیریم... (در گذشته) در مسلمیه، از

اینچنین می‌دیدیم چه در مناطق مرکزی شهر چه مناطق حاشیه شهر؛ در صورتی که الان ما فضای سبز را از مناطق مسکونی جدا می‌بینیم. بافت شهری آمده، خیلی منسجم و یکدست در کنار هم قرار گرفته و بافت فضای سبز آمده به پارک‌ها و به حاشیه‌های سبز و به کناره بزرگراه‌ها و خیابان‌ها تبدیل شده که قبلاً اینچنین نبود. یعنی ما همواره این را تلفیق شده می‌دیدیم بین فضای سبز و فضای زیست؛ که خب متعاقباً در حضور پرنده‌ها و حشرات بالدار مثل پروانه‌ها هم تأثیرگذار بود. ما قبلاً گونه‌های متعدد پرنده‌ها را در تهران می‌دیدیم، در صورتی که الآن نمی‌بینیم. الآن ما حداکثر... کلاغ می‌بینیم و بعضاً کبوتر...» برخی دیگر نیز به مصنوعیت و تغییر رابطه ارگانیک انسان با محیط پیرامون اشاره داشته‌اند.

مضامین پیوستگی

تداوم الگوی کلی و حس و حال برخی اماکن و محلات: از دید مخاطبان پژوهش، هرچند دگرگونی‌های بسیار ژرفی در برخی از اماکن و محلات مرکز تاریخی تهران رخ داده است، با این حال، برخی دیگر از خیابان‌ها، اماکن و محلات همچنان حس و حال، شخصیت و حال و هوای کلی خود را حفظ کرده‌اند. «حس و حالی که بعضی جاها مثل خیابان هدایت می‌دهد هنوز یا خیابان فلسطین... و اینکه اینجا یک زمانی منطقه اعیان‌نشین تهران بوده یا آدم‌های مهم اینجا می‌نشستند... تا خیلی از مغازه‌های قدیمی... وجهه‌ای که تهران دارد تغییر نکرده است». نظیر این روایت، در زمینه محله هدایت یا محله امامزاده یحیی مطرح شده است.

تداوم حضور برخی ابنیه تاریخی: در تجربه زیسته مخاطبان پژوهش، و برپایه روایت‌های آنان، تداوم حضور ابنیه تاریخی در محلات و خیابان‌های مرکز تاریخی از جمله ویژگی‌های تداوم‌بخش و از عناصر موثر بر پیوستگی مفهوم تهران است. روایت‌هایی از این دست که، «...عناصر برجای مانده و بدون تغییر در مرکز تاریخی/ در خیابان سی تیر هست، ساختمان‌های قوام‌السلطنه هست، موزه ایران باستان، وزارت امور خارجه، میدان حسن آباد، بازار (هست یک مقداری)،... کاخ گلستان...» حکایت از تداوم حضور ابنیه تاریخی در محدوده‌ها و محلات مختلف مرکز تاریخی دارند.

تداوم حضور پایگاه‌های مذهبی: در میان روایت‌ها، تداوم حضور پایگاه‌های مذهبی به عنوان پیونددهنده دوره‌های مختلف، عاملی است که منجر به پیوستگی و تداوم مفهوم شهر و خاطره در عین تغییرات و دگرگونی‌ها می‌گردد. روایت‌هایی همچون این روایت که: «پایگاه‌های مذهبی نه اینکه دست نخورده مانده باشد، بلکه فکر می‌کنم شاید مهمترین پیوندی که ما از دوره قاجار داریم، همین پایگاه‌های مذهبی است، یعنی مثلاً مسجد لرزاده یا مساجد دیگر... درست است که الآن توجه به

نیست تک دانه چه شکلی است. مهم این است که قابلیت بافته شدن داشته... من دارم وجه ارتباطی دانه و بافت را می‌گویم. در حقیقت هر دانه‌ای قابلیت بافت ندارد. یعنی عین بافت سلولی... دارای یک قابلیت زایش باید باشد. دقیقاً مثل شکل‌گیری سلولی که اول یک دانه است به دو تقسیم می‌شود، دو دانه است به چهار و... این یک ماهیت بنیانی نیاز دارد. این ماهیت بنیانی در درون دانه وجود داشت که از این بافت شکل می‌گرفت. خیلی از معماری‌های الآن عقیم‌اند از این نظر. یعنی یک دانه‌اش را بگذاری، به دو تبدیل نخواهد شد هرگز...». روایت دیگری نیز حکایت از اسکیزوفرنی در شهر و معماری و از میان رفتن نسبت منطقی شیوه زیست و تفکر و معماری دارد: «...و نسبت قوی می‌وجود دارد بین جهان‌بینی و نوع نگاه مردم چه به لحاظ عرفی چه به لحاظ دینی و نوع معماری‌ها؛ و بحثی که هست این است که آن نسبت و این منطق ارتباطی بین نحوه زیست، نحوه تفکر و نحوه... معماری بعد از شروع مدرنیسم و تجدد در ایران به هم می‌ریزد. باز این هم جای اشکال نیست. چون به هر حال، هر دوره‌ای تقاضای خاص خودش را دارد به لحاظ تاریخی. هر روزگاری متناسب با نوآوری‌ها و تحولات فکری، فرهنگی و اجتماعی در حوزه زیست انسانی هم الگوهای خاص خودش را پیدا می‌کند. معماری هم جای خودش را پیدا می‌کند. اما مسئله این است که ما چیزی پیدا نکردیم. ما پا در هوا ماندیم. از سنت کنده شدیم بدون این که مدرنیته را فهم کرده باشیم. یک جایی آن وسط در برزخ بین سنت و مدرنیته گرفتار شدیم؛ و این برزخ نه تنها سایه انداخت روی نحوه ساخت و ساز بناها در ایران و در سخن ما تهران، که روی نحوه عواطف ما، روابط ما، دوستی‌های ما، عشق‌های ما، خانواده‌های ما، روی همه این‌ها تأثیر گذاشت... و به چیزی دامن زد که بسیاری از متفکران تحت عنوان بی‌هویتی از آن یاد می‌کنند... عرض من این است که آن چیزی را که بر سر معماری ما و در سخن ما معماری تهران رفته، بی‌اعتنا به آن چیزی که بر سر نحوه زندگی ما، تفکر ما و عواطف ما گذشته نمی‌شود بررسی کرد...».

تغییر رابطه انسان با طبیعت: همچنین، حذف حیاط و انتقال درختان از فضای سبز خصوصی به عمومی، شکل‌گیری نوعی از مصنوعیت و از میان رفتن ارتباط صمیمی و ارگانیک انسان با محیط پیرامون از نشانه‌هایی از دگرگونی شهر هستند که مخاطبان از حیث تغییر رابطه انسان با طبیعت ذکر کرده‌اند. برخی از مخاطبان به نوعی از برهم خوردن درهم آمیختگی فضای سبز و فضای زیست گفته‌اند: «وجهه طبیعی شهر و طبیعت شهر... تصور می‌کنم بیشتر از آمیختگی با ساختارهای شهری به یک سری بخش‌هایی مثل پارک‌ها و کمربندی‌ها و فضاهای سبز به این شکل از هم ایزوله شده، یعنی ما در قبل خانه‌ها را بیشتر وجه باغ خانه یا باغ‌شهر، یا...

ولیعصر به عنوان یکی از ارکان محوری ساختار شهر تهران، یکی از عناصر کلیدی پایایی خاطره جمعی در تهران است. یکی از معماران مخاطب پژوهش، روایتی جالب توجه از این موضوع دارد: «یک بار یادم هست که دکتر رازجویان تعریف می‌کرد... در امریکا... سر کلاس آقای لویی کان... وقتی وارد شدم، اول کلاس... به من گفت که خودت را معرفی کن، من گفتم... اسمم محمود است. گفت محمود از کجا؟ گفتم از ایران. گفت کدام شهرش؟ گفتم تهران. گفت آه تهران... عنوان کرده بود همان جا که بچه‌ها، محمود از یک شهری آمده که [مقابلش] یک کوه بسیار زیبایی قرار دارد... که زمستان‌ها برف بسیار زیبایی روی آن قرار دارد و یک خیابانی رو به کوه هست که دو طرفش درخت‌های بسیار بلندی دارد و صدای گنجشک‌های این خیابان در خاطر من همواره هست و این را اشاره کرده بود که یعنی چند... سیگنال، این رشته کوه، این خیابان، این درخت‌ها و این پرنده‌ها، این‌ها... نشانه‌های خاطره لویی کان بود از این شهر... و آن جریان آبی که... پای این درخت‌ها از شمال شهر می‌آمد به اینجا؛ و به عنوان یک ساختار ارزشی این شهر که یک هم‌آغوشی مصنوع است و... این را واقعا دیده بود. بخشی که انسان ارتباط برقرار می‌کند با یک بستر در یک ساختار شهری...». روایتی که ضمن اشاره به یکی از عناصر پایای شهر، در عین حال حکایت از ارتباط انسان با محیط و طبیعت پیرامونش دارد.

ابنیه تاریخی: بناهای تاریخی به عنوان مونومان‌های شاخص و ثابت شهر، از دیگر عناصری هستند که در پایایی مفهوم شهر و خاطره جمعی آن در تهران نقش مهمی ایفا می‌کنند. از میان مخاطبان، یکی بر این باور است که: «هنوز خیلی خانه هست که دست نخورده...»، دیگری «...بافت مسکونی که سکنه حفظش کرده‌اند...» را از عوامل ثبات تهران می‌داند. برخی مخاطبان هم با جزئیات ذکر نام‌ها به «خیابان سی تیر... ساختمان‌های قوام السلطنه...، موزه ایران باستان، وزارت امور خارجه، میدان حسن آباد، بازار...، کاخ گلستان...» اشاره داشته‌اند.

پارک شهر: هرچند پارک شهر خود حاصل تخریب بخشی از محله سنگلج در زمان پهلوی اول و یکی از تغییرات سهمگین مرکز تاریخی تهران بوده است، با این وجود، به عنوان قدیمی‌ترین پارک تهران حضور پررنگی در خاطرات جمعی تهران دارد. یکی از مخاطبان آن را خاطره‌انگیزترین عنصر طبیعی تهران می‌داند: «خاطره‌انگیزترین عنصر طبیعی تهران [پارک شهر] است. من خودم بچگی که پارک شهر یادم هست، بچه‌هایم را هم می‌برمشان پارک شهر...».

بازار و بازارچه‌های تاریخی: اشاره به بازار تهران و بخش‌ها و راسته‌های مختلف آن و همچنین برخی بازارچه‌های تاریخی نظیر نایب‌السلطنه و عودلاجان،

این مسائل [کمتر شده، ولی باز این پیوستگی فقط در این مسئله مذهبی به این شکل وجود دارد]، در کنار حضور پررنگ خاطرات مذهبی در اذهان حکایت از این تداوم حضور پایگاه‌های مذهبی و نقش تعیین کننده آن در پیوستگی هویت و خاطره جمعی شهر دارد.

تداوم برخی سنت‌های معماری: توجه به این نکته که در عین تغییرات شهر که گاه منجر به تخریب برخی عناصر کالبدی خاطره‌انگیزش شده است، برخی تزئینات و جزئیات معماری و استفاده متداوم از مصالح خاصی همچون آجر، چوب و نظایر آن عامل پیوستگی خاطره و مفهوم شهر در تهران بوده و این موضوعی است که در روایت‌های مخاطبان شنیده می‌شود. یکی از معماران مخاطب پژوهش از این موضوع روایتی این‌گونه دارد: «بخش‌هایی از سنت در طول تغییر و تحولات و حضور خیابان حفظ شد و آن هم بیشتر در حد متریال‌ها که همان بهره گرفتن از آجر بود و همچنین کاشی‌های لعابدار و متعاقباً سازه‌های چوبی فعال شد بیشتر در بالکن‌ها؛ کنسول‌ها و بالکن‌ها جای ایوان‌ها را گرفت و ما حتی ستون‌های چوبی که رویش با گچ تزئین شده بود ما در آن مصادیق می‌بینیم؛ و در واقع کماکان بخش تزئینات ما که کاشیکاری بود، و همچنین گچبری یا آئینه‌کاری را ما می‌بینیم که علیرغم اینکه معماری برونگرا شد، ولی این [سنت‌ها] حفظ شد. در جداره شهرها ما داشتیم این‌ها را...».

مضامین پایایی

سایه مستدام البرز: البرز به عنوان رشته‌کوهی که شهر تهران در دامن آن شکل گرفته و حیات خود را تحت تأثیر آن و رود-دره‌های جاری از آن می‌بیند، یکی از عناصر پایای خاطرات جمعی تهران است. «هرکس امروز ساکن این شهر تعریف ناپذیر بی‌خاطره است، ناگزیر از خود می‌پرسد من کجا هستم؟ جایی که در آن ساکنم شهر است یا نامکانی ستیزه‌جو که اگر قطب نمایی چون آن رشته کوه استوار و باوقار نداشته‌ام، حتی از یافتن مسیر خود نیز عاجز بودم؟» (Shayegan, 2013: 141). «به نظر من... تنها چیزی که در تهران دست نخورده باقی مانده، که آن هم تا جایی که شده دست‌درازی‌هایی بهش شده، ولی عظمتش مانع از این می‌شود که کاملاً تغییر نکند، چشم انداز البرز هست که البته این هم مرتب ساختمان‌ها جلوییش را می‌گیرند. ولی من وقتی نگاه می‌کنم به البرز، خب، تغییری نکرده... احساس می‌کنم این همان البرز زمان کودکی است یا همان البرزی که اجداد ما در دوره قاجار و صفویه و قبل از آن می‌توانستند ببینند...». روایت‌هایی از این دست در افراد با سنین مختلف (از متولدین ۱۳۱۰ تا ۱۳۶۰) حاکی از ثبات سایه مستدام البرز و حضور پررنگ آن در خاطرات جمعی تهران است.

ولیعصر به عنوان ستون فقرات شهر: خیابان

جمله موارد قابل توجه در روایت‌هاست.

عدم غلبه سوداگری بر نیازهای واقعی: سوداگری و تعریف نیازهای کاذب در زندگی مدرن، یکی از ارکان دگرگونی خارج از آستانه تحمل ساختار معنایی و خاطره‌ای شهر است. به تعبیر یکی از مخاطبان پژوهش یکی از رازهای هم‌نشینی تغییرات با هویت و خاطره شهر این است که: «جازه ندهیم تمایلات سوداگرانه غالب بشود بر نیازهای واقعی مردم. آنچه که الآن دارد در بازار تهران روی می‌دهد، نیازهای این شهر نیست [که] در پهنه جنوبی بازار همه جا را دارند خراب می‌کنند... [و] پاساژ می‌سازند. این نیازهای شهر نیست. حتی نیاز اقتصاد ایران هم نیست که در کوچه و پس‌کوچه اینقدر پاساژ داشته باشیم...».

حفظ ابنیه تاریخی و بافت اجتماعی: توجه همزمان به حفاظت از ابنیه تاریخی و حفظ ساختار و معنای سکونت در محلات، از ارکان مهم حفظ خاطرات در عین تغییرات و دگرگونی‌های شهر است. «به نظر من یکی از مهمترین ارکانی که می‌تواند هویت یک شهر را حفظ کند، حفظ بافت اجتماعی شهر است. ما می‌بینیم که در [هسته] شهر تهران، کاربری اداری، تجاری و حتی ظاهراً فرهنگی دارد می‌آید بافت مسکونی را هل می‌دهد به سمت حاشیه شهر... شما در ساعات غیر اداری وقتی می‌روید در مرکز شهر، شهر تقریباً تعطیل و خاموش است... کوچه و خیابان‌ها خلوت است. کسی دیگر [در] مرکز شهر زندگی نمی‌کند. در حقیقت... کالبدش حفظ شده ظاهراً، ولی بافت اجتماعی رفته؛ این تأثیر بافت اجتماعی متعاقباً تأثیر خواهد گذاشت بر روی بافت فیزیکی و کالبدی شهر، که به نظر من بزرگترین چالش [در] این میان این است که ما مراقبت نمی‌کنیم از اینکه بافت اجتماعی را حفظ کنیم. شاید نیاز باشد که خانه‌هایی که همینطور روز به روز دارد تبدیل می‌شود یا به فضاهای اداری یا تجاری یا به شکل کافه کتاب، کافه موسیقی، کافه تئاتر، کافه‌های مختلف... و بیشتر برای یک فان [سرگرمی] لحظه‌ای برای قشر جوان شکل می‌گیرد، و ساختار معنی خانه و معنی زیست از آن درآمده بیرون، بزرگترین نقطه ضعفش اینجاست؛ ... اگر می‌شد بافت مسکونی را حفظ کرد، ... این اتفاق شاید بیشترین تأثیر را می‌توانست داشته باشد روی اینکه بافت هویتیش هم حفظ شود».

حفاظت از قصه‌ها، ضرب‌المثل‌ها و زبان شیرین تهران: تهران، شهر قصه‌ها و ضرب‌المثل‌هاست و زبان شیرینش یکی از مهمترین ارکان خاطرات جمعی اهالی‌اش به شمار می‌رود. بر پایه روایت‌های متعدد مخاطبان، حفاظت از این قصه‌ها و ضرب‌المثل‌ها و زبان تهران یکی از رازهای حفظ خاطره شهر در عین تغییرات آن محسوب می‌شود. «...من ندیدم کسی که بتواند تهران را شیرین روایت کند. یعنی به شما بگوید،

در میان روایت‌ها حضور پررنگی دارد. در این زمینه توجه همزمان به عناصر کالبدی و آیین‌های بازار در برخی روایت‌ها وجود دارد: «من واقعیتش از بازار آهنگران می‌روم [داخل] هنوز یاد بچگی‌هایم می‌افتم... هیچ تغییری نکرده، حتی مغازه‌هایش، غیر از آن کرکره‌هایش، ولی... تو هم بودن و جمعیت شدید و شلوغ و یکی هم چهارپایه‌خوانی بازار است که هنوز تغییری نکرده، حتی نذوراتش هم تغییری نکرده...».

مضامین مرتبط با آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایایی

غلبه فرهنگ مرمت و بهسازی بر تخریب و نوسازی - یکی از ارکان مهم روایت‌ها در زمینه حفظ تعادل و آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایایی، جایگزینی فرهنگ تخریب و نوسازی با مرمت و بهسازی است که به زبانها و شیوه‌های گوناگون بیان گردیده است. روایت‌هایی از این دست که: «باید خراب نکرد. خراب نشدن؛ وقتی که ساختمان‌ها سر جایشان بمانند و بازسازی و زیباسازی بشوند... پیرایش بشوند... چیزی که در شهر تهران مهم است، پیرایش است نه آرایش...» حکایت از ضرورت حفظ و غبارزدایی از ساختمان‌های به جا مانده از گذشته با هدف حفاظت از خاطرات در عین تغییرات شهر دارند.

حفظ حال و هوا و شخصیت مرکز تاریخی: آستانه قابل قبول تغییر تا حدی است که حال و هوا و شخصیت محلات و اماکن تاریخی دگرگونی اساسی نیابد. این موضوع، یکی دیگر از نکات مشترک روایت‌های مخاطبان پژوهش است. به تعبیر یکی از مخاطبان، تغییر را می‌توان پذیرفت: «[اندازه‌ای که آن وجه هویت تاریخی، غلبه آشکار داشته باشد... و یا به تعبیر دیگری: «[آنجایی که خط هویتی گم نشود... مثلاً شما وقتی می‌روید خیابان ارباب جمشید یا خیابان سعدی یک سری نشانه‌ها وجود دارد. آن حداقل نشانه‌ها از بین نرود».

حفظ سبک زندگی و شیوه سکونت اصیل: یکی از رازهای هم‌نشینی تغییرات با خاطرات شهر در میان روایت‌های مخاطبان، حفظ سبک زندگی و شیوه سکونت اصیل در میان ساکنان محلات به گونه‌ای است که بتواند منجر به حفظ انسجام اجتماعی محلات گردد. «تغییرات به سمت تجاری شدن می‌رود و قابل قبول نیست. حتی یکی از جاهایی که خیلی مقاومت کرد مثل خیابان ایران، از پایین دارد به سمت تجاری شدن می‌رود... تجاری شدن، سکونت خانوار [مقصود سکونت کارگری] به جای خانواده، انبار شدن، حضور مهاجرین... یکی از نقاط ضعفی هست که همچنان ادامه دارد. بعضی جاها [سکونت] کلاً از دست رفت، بعضی جاها هم در شرف از دست رفتن است... سبک زندگی تغییر نکند دیگر [از آستانه قابل قبول دگرگونی عبور می‌کند]». حفظ شیوه سکونت اصیل و منزلت اجتماعی محله از

سنجی شد. در زمینه مطالعه پدیده‌های دگرگونی، پیوستگی و پایایی علاوه بر این راهبرد، منابع دیگر اعم از نقشه‌ها و متون تاریخی، اسناد طرح‌های شهری، تصاویر هوایی و داده‌های جمعیت‌شناختی نیز در چارچوب راهبرد «همه‌جانبه‌نگری» به کار گرفته شده است. در اینجا به دو نمونه از مهمترین یافته‌های حاصله از این منابع که در نتیجه‌گیری پژوهش تأثیرگذار است، اشاره می‌گردد.

در زمینه تغییر رابطه انسان با طبیعت، یکی از مهمترین نشانه‌های تغییر که در روایت‌های مخاطبان مستتر و نهفته بود، دگرگونی عرصه‌های طبیعی، به هم خوردن تعادل فضای طبیعی و مصنوع و انتقال درختان از حیاط و باغات خصوصی به عرصه‌های عمومی بود. در این زمینه، بررسی تغییرات باغات و فضاهای باز از طریق انطباق نقشه‌های تاریخی و نقشه‌های وضع موجود حاوی اطلاعات درخوری است که نتایج حاصله از آن می‌تواند در صورت‌بندی نظری و ایجاد ارتباط میان سایر مفاهیم نیز مؤثر باشد. مقایسه سیر تحولات توسعه شهر تهران در دوره‌های گوناگون تاریخی و بررسی نقشه‌های تاریخی (نقشه برزین مربوط به اواخر دوره محمدشاه قاجار، نقشه کرشیش نمایانگر تحولات نیمه نخست ناصری و نقشه عبدالغفار مربوط به تحولات نیمه دوم ناصری) و انطباق آن با نقشه وضع موجود (شکل ۳)، نشان می‌دهد که در دوره پایانی محمدشاه، ۲۰ درصد اراضی شهر را باغات تشکیل می‌داده‌اند که این نسبت در اوایل دوره ناصری بر پایه نقشه کرشیش به ۵ درصد می‌رسد و از میان این باغات باقیمانده نیز، امروز تنها باغ سفارت روس پابرجا مانده است. همچنین مطابق نقشه عبدالغفار، پس از تخریب حصار تهماسبی و احداث حصار ناصری، حدود چهل درصد اراضی شهر جدید را باغات و زمین‌های زراعی و بایر تشکیل می‌دادند که ۹۵ درصد این باغات و زمین‌های بایر در طول ۱۵۰ سال پس از تخریب حصار ناصری به زیر ساخت رفته‌اند. این مسئله از یک‌سو مؤید روایت‌های اهالی در زمینه از میان رفتن حیاط‌های مشجر و باغات شخصی و انتقال درختان از عرصه خصوصی به عمومی و از سوی دیگر نشانگر الگوی تکرار شونده دگرگونی در ساختار طبیعی و عدم پیوستگی در هویت طبیعی شهر است.

از سوی دیگر مطالعات جمعیت‌شناختی در مقیاس تهران و در مقیاس مرکز تهران (از سال ۱۳۵۵ تا کنون) حاکی از دو واقعیت در زمینه رشد جمعیت است. نخست، تأثیرپذیری رشد جمعیت از پایتختی و مرکزیت تهران و اوج گرفتن آن در دوران فتحعلی شاه و دیگری، تأثیرگذاری روند مدرنیزاسیون در دوره پهلوی بر آن و اوج گرفتن آن با نرخ رشد قابل ملاحظه در این دوره بوده است. در هر دوی این برهه‌های زمانی به گواه اسناد و مستندات، تهران با پدیده مهاجرت و جذب گسترده جمعیت مواجه است. جمعیت تهران در زمان احداث حصار تهماسبی حدود هزار نفر،

من جا ایستاده‌ام، اینجا میدان اعدام است، بیست... ضرب‌المثل از اینجا درآمده است... می‌گویید چطور؟ و شروع می‌کند برای شما گفتن... هیچ می‌دانید که همه مشاغل تهران دارای فرهنگ بودند، دارای زبان بودند، دارای ضرب‌المثل بودند؟... مردم یک چیزی را از خودشان در می‌آوردند، که در عین این‌که ملموس / در / زندگی‌شان بود، آن را می‌فهمیدند. اما الآن این را نداریم. زبان الکن است. زبان ناقص است. زبان ابتر است. زبان سازنده نیست...». حفظ این قصه‌ها، ضرب‌المثل‌ها و این زبان شیرین از رازهای تداوم مفهوم شهر و خاطره در تهران تلقی گردیده است.

کشف سرنخ‌های اجتماعی، فرهنگی و کالبدی: یکی از رازهای هم‌نشینی تغییرات با خاطرات و هویت شهر، شناسایی و کشف نشانه‌ها و سرنخ‌هایی است که بتواند تداعی گر مضامین و معانی منضم به فضاها و اماکن، قصه‌ها و خاطرات شهر باشد. «سرنخ‌ها از بین نرفته، خیلی‌هاش هست، ولی اینقدر / اغتشاش / ایجاد شده، خیلی از این سرنخ‌ها را ما نمی‌بینیم... اینقدر این‌ها روی هم انباشته شده که شده مثل تلی از گاه که شما این سوزن را داخلش پیدا نمی‌کنی... مگر اینکه سوزن / به طور تصادفی / به دست شما بخورد... تا آنجا که می‌شود باید درآورد که در خاطرات جمعی چه چیزهایی سرنخ‌هاست... این سرنخ‌ها را حتی الامکان ... / باید / نگه داشت. / خواه / این باشد که اسم این کوچه بهنام است یا مغازه فلان در فلان‌جاست...». کشف سرنخ‌های گوناگون خاطره و حفاظت از آنها، منجر به حفظ خاطره به رغم تغییرات خواهد شد.

ثبت و ضبط خاطره در قالب مستندات تصویری، فیلم و کتیبه‌های معرف: از دید برخی از مخاطبان پژوهش یکی از راه‌های بازنمایی خاطرات در حال فراموشی و حفظ خاطره در عین تغییرات، ثبت و ضبط محتوای خاطره‌انگیز با ابزارهای گوناگون تصویری و کتیبه‌ها به منظور جلوگیری از فراموشی آنهاست.

استفاده از ظرفیت فضای مجازی در انتقال خاطرات: در میان روایت‌های اهالی، یکی دیگر از ابزارهایی که برای حفاظت از خاطرات در شرایط دگرگونی‌های بنیان‌کن می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد، ظرفیت فضای مجازی است که استفاده از آن به یادآوری و انتقال خاطرات جمعی کمک می‌کند.

برگزاری رویدادهای فرهنگی: برگزاری رویدادهای فرهنگی با محتوای خاطرات جمعی، برگزاری تورهای موضوعی روایت‌محور با هدف تسهیل فرآیند انتقال خاطره، از جمله ابزارهایی است که منجر به حفظ خاطره در عین تغییر شهر می‌شود.

ب) باورپذیری یافته‌های مطالعه پدیدارشناسانه

به منظور افزایش باورپذیری یافته‌های مطالعه پدیدارشناسانه، محتوای توصیفات ماهوی مخاطبان در زمینه خاطرات جمعی مجدداً به آنها بازگردانده و از طریق راهبرد «کنترل توسط اعضا» صحت

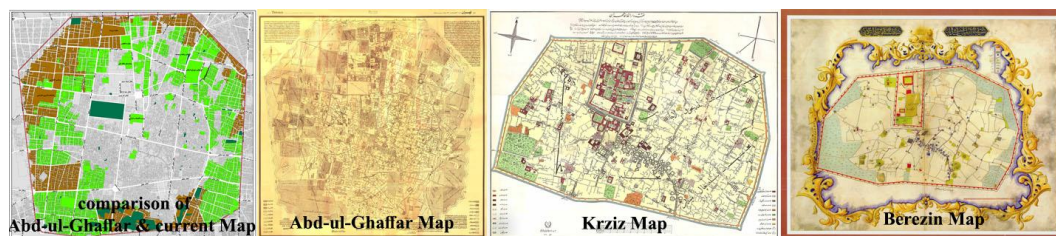

Fig. 3. Comparison of historical maps (Berezin, Krziz and Abd-ul-Ghaffar) with the current map to study changes in gardens and open lands

خانگی، محرم‌ها و نیمه شعبان، نقش پررنگ مساجد، خاطرات طبیعی (جالیز و مزارع دولاب، قنات و آبرسانی، ارتباط انسان با طبیعت در خانه و محله (پشت‌بام خوابی، ارتباط با گل‌ها و گیاهان در حیاط و گذرها)، خاطره برف‌های سنگین و خاطره برداشت یخ از یخچال‌ها، هم‌نوایی با طبیعت و کوچ تابستانه به شمیران)، خاطرات شهری (احداث خیابان‌های رضاشاهی دهه ۱۰، مدرنیته نوپای دهه ۲۰، ساختمان‌ها و تاسیسات مدرن شهری) و خاطرات ملی-سیاسی (کودتای ۲۸ مرداد، انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی) صورت‌بندی نمود.

تحلیل دقیق مفهوم دگرگونی در راستای تکمیل فرآیند مضمون‌سازی پدیدارشناسانه و ایجاد دسته‌بندی‌های محتوایی، بیانگر چند مضمون کلیدی در زمینه ویژگی‌های دگرگونی در مرکز تاریخی تهران است. علاوه بر نشانه‌های دگرگونی (در ابعاد اجتماعی، مذهبی، هویت شهر و معماری و ارتباط انسان-طبیعت)، توجه به علل و نقاط عطف تغییر در روایت‌های مخاطبان زمینه‌ساز صورت‌بندی نظری نهایی پژوهش گردیده است. چند نشانه مشخص از جمله تعدد نقطه عطف‌ها در میان روایت‌ها (در کنار رشد متداوم جمعیت و تعدد قله‌های تغییرات جمعیتی که از مطالعات جمعیت‌شناختی به دست آمده است)، اشغال متداوم فضاهای باز با هدف ساخت و ساز و تخریب ۹۵ درصد باغات حصار ناصری و اشغال متداوم باغات (هم در انتهای عمر حصار تهماسبی و هم در بخش توسعه یافته ناصری پس از پایان دوره قاجار)، حکایت از الگوی تکرار شونده تغییرات و دگرگونی‌ها در مرکز تاریخی تهران دارد. به نظر می‌رسد محدوده مرکزی تهران با مجموعه نشانه‌ها یا «نشانگان»^۴ دگرگونی متداوم روبه‌روست. این مفهوم‌سازی را می‌توان به عنوان نخستین بخش کلیدی صورت‌بندی نظری رساله حاضر مطرح کرد. از سوی دیگر هم توصیف ساختاری مطالعه پدیدارشناسانه مبنی بر خروج نیمی از مخاطبان از محله کودکی خود و هم یافته‌های مطالعات جمعیت‌شناختی حکایت از آن دارد که گویا تهران نشانگان و سندروم «ترک محله پدری» را در بازه‌های گوناگون زمانی به ویژه در دوره اخیر تجربه کرده است. نشانگانی که از یک سو با «دگرگونی متداوم» هم‌افزایی داشته و از سوی دیگر به ویژه در دوره اخیر منجر به متروکه شدن خانه‌ها و تبدیل آن به خدمات پشتیبان بازار و راسته‌های تجاری گردیده

در زمان فتح‌علی‌شاه حدود ۶۰ هزار نفر، در آستانه احداث حصار ناصری حدود ۱۵۰ هزار نفر، در سال ۱۳۱۹، ۵۴۰ هزار نفر، در سال ۱۳۳۵ یک میلیون و پانصد و شصت هزار نفر بوده است (Tehran Municipality ICT Organization, 2011). دوم اینکه هم در دوره ناصری در زمان تخریب حصار تهماسبی و توسعه جدید شهر و هم پس از تخریب حصار ناصری و توسعه دوران پهلوی، ساکنان بخش‌های مرکزی و قدیمی‌تر از مرکز به حاشیه (عمدتاً شمال شهر)، نقل مکان کرده‌اند. پس از توسعه ناصری و در سال‌های استبداد صغیر در پی آشفتگی‌های ناشی از جنگ جهانی اول، اعیان و رجال از مرکز شهر به بخش‌های شمالی شهر جدید و زمین‌ها و باغ‌های محاط بر خندق‌ها نقل مکان کرده و باغات و عماراتی در آن ساختند و برخی از آنان، به بیرون شهر و دهکده‌های قدیم هجوم بردند و بر پایه قانون ثبت سال ۱۲۹۰ خورشیدی سند دریافت کردند و یوسف‌آباد، حسن‌آباد، فرمانیه و نظایر آن را شکل دادند. این امر در دوره رضاخان و با فرآیند صدور اسناد رسمی، نظام مالکیتی و زمین‌داران بزرگی را پدید آورد که بعدها دگرگونی‌های گسترده‌ای را رقم زد (Takmil Homayoun, 2002: 62, 64, 69). این مهاجرت، در مقاطع زمانی دیگر از جمله پس از دهه ۱۳۵۰ (و شاید دهه ۱۳۷۰) با مهاجرت تهرانی‌ها به شمیران و مناطق شمالی شهر تکرار شد^۵. این داده‌ها مؤید یافته‌های مطالعه پدیدارشناسانه است که نشان می‌دهد که نیمی از مخاطبان پژوهش محله و خانه پدری خود را ترک کرده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش با اتکا به مصاحبه عمیق صورت پذیرفته نشان می‌دهد که محتوای خاطره جمعی اهالی را می‌توان بر مبنای نتایج حاصله از مطالعه پدیدارشناسانه در قالب خاطرات خانه و محله (آشنایی و همسایگی، دستگیری از همدیگر، حیاط، خنکای آب، صدای پرند، درونگرایی و خلوت، حس از زادگاه بودن، گذرهای باریک و کاهگلی، کوچه‌باغ‌ها، بوی گل و گیاه، بازی کودکان در کوچه، ارتباط صمیمانه کسبه با اهالی، حضور دوره‌گردها)، خاطرات فرهنگی-اجتماعی (نام‌های مستعار، قصه‌ها و ضرب‌المثل‌ها، نقل قصه و خاطره در دورهمی‌ها، حافظ‌خوانی و مشاعره در شب‌های چله، آیین پهلوانی، جشن چهارشنبه سوری، هم‌نشینی مذاهب و ادیان، برخورداری از سینماها و سالن‌های تئاتر متعدد)، خاطرات مذهبی (هیئت‌ها، روضه‌های

نتیجه گرفت که دستیابی به آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایایی، قبل از هر چیز در گرو توقف «دگرگونی متداوم»، «پیوستگی ساختار هویتی» و «پایایی لنگرگاه‌های خاطره» است. بدین ترتیب می‌توان گفت که آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایایی در مرکز تاریخی تهران در حدودی است که در آن، دگرگونی متداوم محدوده متوقف گردد و ساختار هویتی آن از راه غلبه فرهنگ مرمت بر فرهنگ تخریب و نوسازی، حفظ حال و هوا و شخصیت مرکز تاریخی و حفظ سبک زندگی و شیوه سکونت اصیل تداوم یابد که این خود متضمن «توقف ترک محله پدری» و «بازگشت به آشیانه‌های خالی» است. همچنین لنگرگاه‌های خاطره از طریق حفظ یا بازایی سرنخ‌های کالبدی (ابنیه تاریخی)، سرنخ‌های اجتماعی (بافت اجتماعی) و سرنخ‌های فرهنگی (قصه‌ها، ضرب‌المثل‌ها و زبان شیرین تهران) تثبیت گردند که این خود منجر به توقف «فراموشی متداوم» و حفظ خاطره جمعی خواهد شد. شکل ۴ چارچوب نظری نهایی پژوهش را نشان می‌دهد.

مقاله حاضر به عنوان بخشی از فرآیند پژوهش دکتری با هدف تدوین چارچوب نظری در تعیین آستانه بهینه دگرگونی، پیوستگی و پایایی مفهوم خاطره جمعی در مرکز تاریخی تهران، به انجام رسیده است. لیکن مقایسه تطبیقی تهران با شهرهای تاریخی و کهنی همچون اصفهان و بررسی «دگرگونی متداوم» در آن شهرها، همچنین زمینه‌های انگیزاننده این دگرگونی فزاینده از دایره توجه این پژوهش خارج و می‌تواند موضوع پژوهش دیگری باشد. همچنین این پژوهش در فرآیند انجام راهبرد پدیدارشناسانه، به «راهبرد فیل مولانا» به منظور تکمیل تصاویر گوناگون افراد از پدیده دست یافته که پرداختن به آن خارج از چارچوب اهداف این پژوهش است و می‌توان بر روی آن پژوهشی مستقل تعریف کرد.

پی‌نوشت

1. Maurice Halbwachs
2. Ron Eyerman
3. Barbara Misztal
4. Robert Wilson
5. Jeffrey Olick
6. Edward Casey
7. Aldo Rossi
8. Genius Loci
9. M. Christine Boyer
10. David Lowenthal
11. The Past Is a Foreign Country
12. Antiquity
13. Continuity
14. Accretion
15. Sequence
16. Termination
17. Perpetuity
18. Change
19. Stability
20. Type

است. پدیده‌ای که تمثیلاً و با مقصودی متفاوت می‌توان آن را با الهام از واژگان روان‌شناسی، «نشانگان آشیانه خالی»^{۵۵} نامگذاری کرد. نشانگان آشیانه خالی، احساسی است که پدر و مادر پس از ترک خانه توسط آخرین فرزندشان و خالی شدن خانه از فرزندان تجربه می‌کنند (Thapa et al., 2018; Raup & My-ers, 1989). با این تفاوت که در اینجا عمدتاً خانواده یا کلنی قومی، به اتفاق مهاجرت کرده و به نقطه دیگر نقل مکان می‌کنند و خانه و آشیانه را خالی و متروکه برجای می‌گذارند. گویی آن احساس دلتنگی و دل‌اندوهی این بار برای محله و همسایگان باقی می‌ماند. «ترک محله پدری»، از سوی دیگر، کاهش جمعیت ساکن محلات را در پی داشته و تخریب بناهای تاریخی، بروز بزه و آسیب‌های اجتماعی را به همراه دارد. خانه‌های خالی و مهاجرت از مرکز به پیرامون، یکی از چالش‌های کلیدی خاطره جمعی در شهر ایرانی و از جمله مرکز تاریخی تهران را به دنبال دارد که می‌توان از آن با عنوان «فاصله به‌خاطر‌آورندگان با مکان شکل‌گیری خاطرات» یادکرد. این مسئله، منجر به شکل‌گیری یا تشدید پدیده دیگری به عنوان «فراموشی متداوم» و فزاینده می‌شود که در روایت‌ها نیز مورد تأکید بوده است.

با توجه به مضامینی همچون «تداوم حضور ابنیه تاریخی»، «تداوم حضور پایگاه‌های مذهبی»، «تداوم الگوی کلی و حس و حال برخی محلات» در کنار جریان سکونت آن‌ها و «تداوم برخی سنتهای معماری» به عنوان یافته‌های مصاحبه‌ها، می‌توان نتیجه‌گیری کرد که «پیوستگی ساختار هویتی» مرکز تاریخی تهران در برخی از مؤلفه‌های گوناگون کالبدی، عملکردی و معنایی-خاطره‌ای به صورت نسبی همچنان وجود دارد؛ اما در زمینه ساختار اکولوژیک این پیوستگی در طول زمان مخدوش گردیده و از این رو نیازمند ترمیم از طریق بازایی نقش حیاط‌های مشجر و خانه-باغ‌ها در ایجاد تعادل میان فضاهای سبز خصوصی و عمومی است.

همچنین «سایه مستدام البرز»، «خیابان ولیعصر» به عنوان ستون فقرات شهر، «ابنیه تاریخی (کاخ گلستان، ابنیه خیابان سی تیر و...)» و «پارک شهر»، در کنار سایر عناصر طبیعی همچون باغ سفارت روس و درخت چنار امامزاده یحیی به عنوان تنها یادگارهای طبیعی روزگاران کهن، از جمله یافته‌های پژوهش در زمینه عناصر مؤلفه پایایی در مرکز تاریخی تهران هستند. با توجه به این یافته‌ها، می‌توان به پایایی عناصر یاد شده به عنوان مونومان‌ها یا لنگرگاه‌های^{۵۶} حامل خاطره اشاره کرد که دربرگیرنده لنگرگاه‌های کالبدی خاطره، لنگرگاه‌های فعالیتی-رفتاری خاطره، لنگرگاه‌های ذهنی-معنایی خاطره و لنگرگاه‌های طبیعی-اکولوژیک خاطره هستند.

از برهم‌نهی یافته‌های مطالعه پدیدارشناسانه و صورت‌بندی نظری «دگرگونی»، «پیوستگی» و «پایایی» در مرکز تاریخی تهران می‌توان اینگونه

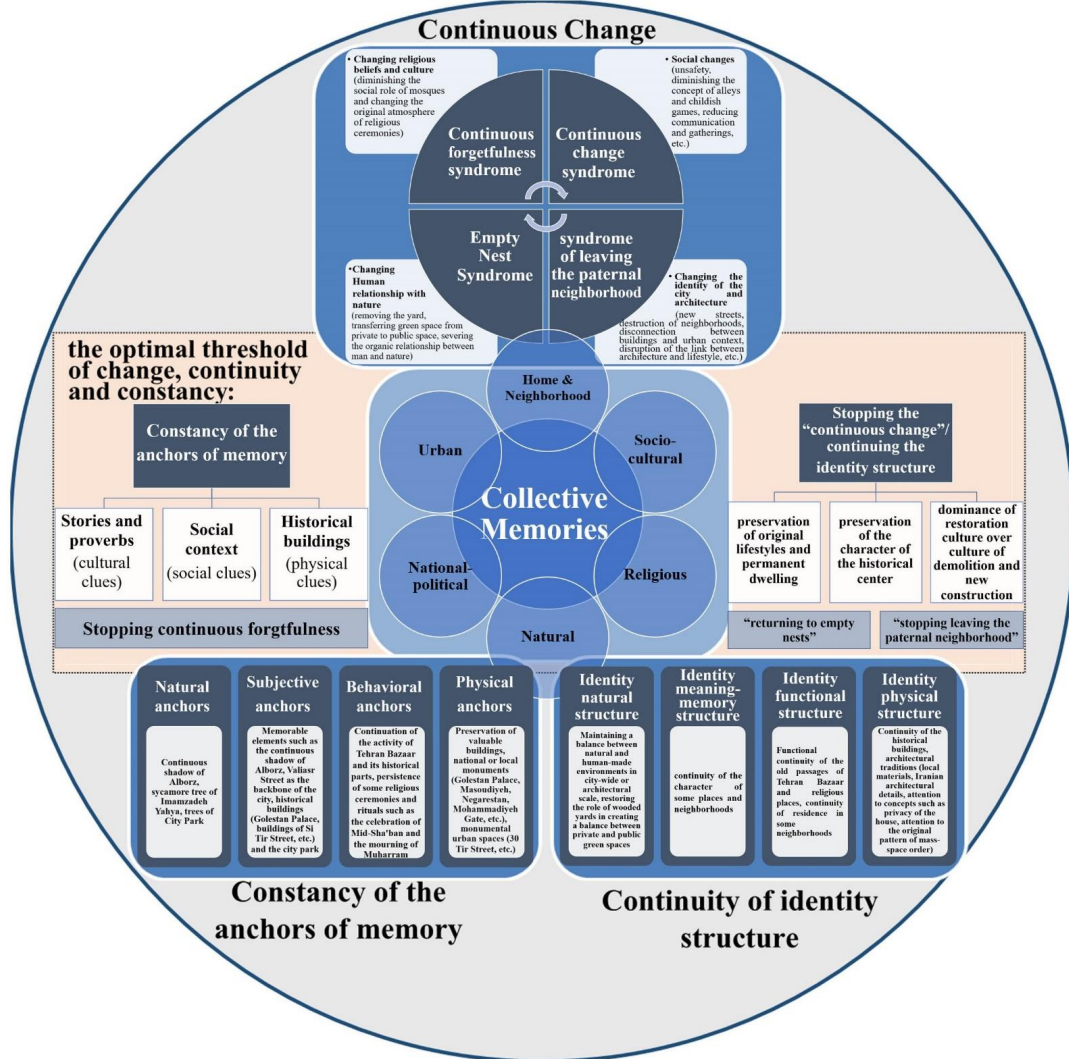

Fig. 4. Final theoretical framework of the research: The optimal threshold of change, continuity and constancy of the concept of the city and memory in the historical center of Tehran

48. Triangulation

49. Member Checking

50. Thick Description

۵۱. امکان صحت‌سنجی از مخاطبانی که در طول انجام فرآیند پژوهش به دریا باقی شتافته‌اند یا در دسترس و پاسخگو نبوده‌اند، فراهم نگردید.

۵۲. اشارتی است به حکایت «قیل در تاریکی» دفتر سوم مثنوی مولانا که در آن عده‌ای در تاریکی هریک با لمس عضوی از اعضای قیل، روایتی متفاوت از قیل دارند: «پیل اندر خانه تاریک بود/ عرضه را آورده بودندش هنود». «از برای دیدنش مردم بسی/ اندر آن ظلمت همی‌شد هر کسی». «دیدنش با چشم چون ممکن نبود/ اندر آن تاریکیش کف می‌سود». «آن یکی را کف به خرطوم او فتاد/ گفت همچون ناودانست این نهاد». «آن یکی را دست بر گوشش رسید/ آن برو چون بادبیزن شد پدید». «آن یکی را کف چو بر پایش بسود/ گفت شکل پیل دیدم چون عمود». «آن یکی بر پشت او بنهاد دست/ گفت خود این پیل چون تختی بدست». «همچنین هر یک به جزوی که رسید/ فهم آن می‌کرد هر جا می‌شنید». «از نظر که گفتشان شد مختلف/ آن یکی دالش لقب داد این الف». «در کف هر کس اگر شمعی بدی/ اختلاف از گفتشان بیرون شدی». «چشم حس همچون کف دستت و بس/ نیست کف را بر همه او دست‌رس». «چشم دریا دیگرست و کف دگر/ کف بهل وز دیده دریا نگر»

۵۳. بیشترین جمعیت منطقه ۱۲، به عنوان بخش عمده حصار ناصری تهران، در سرشماری سال ۱۳۵۵ (حدود ۳۰۰ هزار نفر بوده)، از آن پس همواره کاهش جمعیت را تجربه کرده و امروزه حدود ۲۴۰ هزار نفر جمعیت دارد.

54. Syndrome

55. Empty Nest Syndrome

۵۶. در استفاده از مفهوم لنگرگاه‌های خاطره، تئوری نقاط لنگرگاهی گولج، الهام بخش بوده است. بنابر فرضیه نقاط لنگرگاهی، شکل‌گیری تصویر ذهنی از هر پدیده‌ای واجد یک نظام سلسله مراتبی است که در آن ابتدا نقاط لنگرگاهی ادراک می‌شوند و سپس در حول این نقاط، عناصر فرعی‌تر که بر آنها نام جزئیات (Details) نهاده‌اند، فراگرفته می‌شوند (Golledge, 1978 cited from Golkar, 2006: 32).

21. Sameness

22. Monument

23. Constancy

24. Place Memory

25. Stabilizing Persistence

۲۶. عنوان کتابی از کریستوفر الکساندر (Timeless Way of Building)

27. Phenomenological Approach

28. Lived Experience

29. Descriptive Phenomenology

30. Hermeneutic Phenomenology

31. Intersubjectivity

32. Purposive

33. Criterion Sampling

34. Purposive Maximal Variation Sampling

35. Saturation

36. Theoretical Coding

37. Grounded Theory

38. Meaning Units

39. Textual Description

40. Imaginative Variation

41. Structural Description

42. Essence

43. Trustworthiness

44. Credibility

45. Dependability

46. Transferability

47. Confirmability

تشکر و قدردانی

موردی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که در انجام این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافع برای ایشان وجود نداشته است.

تأییدیه‌های اخلاقی

نویسندگان متعهد می‌شوند که کلیه اصول اخلاقی انتشار اثر علمی را براساس اصول اخلاقی COPE رعایت کرده‌اند و در صورت احراز هر یک از موارد تخطی از

اصول اخلاقی، حتی پس از انتشار مقاله، حق حذف مقاله و پیگیری مورد را به مجله می‌دهند.

منابع مالی / حمایت‌ها

موردی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

مشارکت و مسئولیت نویسندگان

نویسندگان اعلام می‌دارند به‌طور مستقیم در مراحل انجام پژوهش و نگارش مقاله مشارکت فعال داشته و به‌طور برابر مسئولیت تمام محتویات و مطالب گفته‌شده در مقاله را می‌پذیرند.

References

- Alalhesabi, M.; Daneshpour, S. A.; Hosseini Koumleh, M. (2019). The process of exploring the indigenous PhD research topic in the Iranian interdisciplinary sciences. *Quarterly Journals of Urban and Regional Development Planning*, 4(10), 31-72, doi: 10.22054/urdp.2021.59825.1306 [in Persian]
- Beheshti, S. M. (2016). *The story of Tehran*. Tehran: Cultural Research Bureau [in Persian]
- Boyer, M. C. (1994). *The city of Collective Memory: Its Historical Imagery and Architectural Entertainments*. Cambridge, Mass: the MIT Press
- Canter, D. (1977). *the Psychology of Place*. London: Architectural Press
- Casey, E. S. (2000). *Remembering: a Phenomenological Study*. Bloomington, Ind.: Indiana University Press
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches* (3rd Ed), Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W. (2012). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. Translated by Hassan Danayi-Fard and Hossein Kazemi. Tehran: Saffar-Eshraqi. [in Persian]
- Danayi-Fard, H.; Kazemi, S. H. (2011). *Interpretive Research in Organization: Phenomenology and Phenomenography Strategies*. Tehran: Imam Sadeq University Press [in Persian]
- Eyerman, R. (2002). *Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity*. Cambridge university press, Cambridge, UK
- Ghanaei, M.; Razeghi, A. (2020). The Impacts of Urban Interventions on Collective Memory of Local Community of Historic Bazaar of Mashhad. *Journal of Architecture and Urban Planning*. 12(26), 49-66. doi: 10.30480/aup.2020.783 [in Persian]
- Golkar, K. (2001). Components of Urban Design Quality. *Soffeh*. 11(32), 38-65, [in Persian]
- Golkar, K. (2006). the city/community vision: proposing a conceptual framework for the formulation of vision statement. *Journal of Fine Arts*, No. 24, 25-36.
- Golledge, R. (1978). Learning about Urban Environment, in: T. Carlstein et al (eds), *Timing Space and Spacing Time*, Vol. Z, London: Arnold, PP. 76-89
- Golrokh, S.; Bagheri, M. (2021). The Monumental Public Space embodies whose Collective Memory? Exploring Imam Ali Square in local tradespersons' experience. *Soffeh*, 30(4), 67-82. doi: 10.29252/soffeh.30.4.67 [in Persian]
- Habibi, S. M. (2004). *From "SHAAR" to "SHAHR": historical analysis of urban design and its physical aspect*. Tehran: University of Tehran Press. [in Persian]
- Halbwachs, M. (1980[1950]). *The Collective Memory*. translated by Francis JD JV, Vid YP. Harper & Row Colophon Books, New York, USA
- Halbwachs, M. (1992 [1925]). *The Social Frameworks of Memory*. In: Lewis AC (ed) On collective memory (translated by Lewis AC). The University of Chicago Press, Chicago, USA.
- Hosseini Koumleh, M.; Sotoudeh, F. (2014). The role of collective memory in urban regeneration: in search of solutions to regenerate Lahijan historical area. *Journal of Fine Arts: Architecture and Urban Planning* 70-79. (4)18., DOI: 10.22059/jfaup.2013.51684 [in Persian]
- Linkoln, Y. S.; Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Lowenthal, D. (2015). *the Past is a Foreign Country* (Revisited). Cambridge University Press
- Misztal, B. A. (2009). Collective Memory in a Global age: Learning How and What to Remember. *Current Sociology*, 58(1), 2-22.
- Misztal, B.A. (2003). Durkheim on Collective Memory. *Journal of Classical Sociology*, 3(2), 123-143.
- Modiri, A.; Ashrafi Zanjani, A. (2014). Revitalization of Collective Memory in reconstruction after Natural Disasters and...Relying upon Identity of Place. *Journal of Housing and Rural Environment*, 33 (145), 45-62 [in Persian]
- Norberg-Shulz, C. (2015). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. Translated by Mohammadreza Shirazi. Tehran: Rokhdat-e-

- Nou. [in Persian]
25. Olick, J. K. (2006). Products, Processes, and Practices: A Non-Reificatory Approach to Collective Memory. *Biblical Theology Bulletin: A Journal of Bible and Theology*, 36 (1), 5-14.
 26. Olick, J. K; Vinitzky-Seroussi, V.; Levy, D. (2011). *the Collective Memory Reader*, Oxford University Press
 27. Pirnia, M. K. (2003). *Stylistics of Iranian Architecture*. Gholam-Hosseini Memarian (ed). Tehran: Pazhoohandeh-Me'mar [in Persian]
 28. Rossi, A. (1982). *The Architecture of the city*. the MIT press. Cambridge, Massachusetts, USA.
 29. Shayegan, D. (2012). *Re-enchantment: Harlequin Identity and Nomadic Thought*. Translated by Fatemeh Valiani, Tehran: Frarzan Publishers [in Persian]
 30. Shayegan, D. (2013). *In Search of Lost Spaces*. Tehran: Frarzan Publishers [in Persian]
 31. Shayegan, D. (2014). *Idols of the Mind and Perennial Memory*. Tehran: Frarzan Publishers [in Persian]
 32. Takmil Homayoun, N. (2002). *Social and Cultural History of Tehran (Vol. 2)*: Darulkhilafah-ye Naseri. Tehran: Cultural Research Bureau [in Persian]
 33. Tehran Municipality ICT Organization. (2011). *Atlas of Tehran Metropolis*. Tehran: Tehran Municipality ICT Organization.
 34. Thapa, D. K; Visentin, D; Kornhaber, R; Cleary, M. (2018). Migration of adult children and mental health of older parents 'left behind': An integrative review. *PLOS ONE*, 13(10): e0205665. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0205665>
 35. Wilson, R. (2005). Collective Memory, Group Minds and the Extended Mind Thesis. *Cognitive Processing*, No.6: 227-236.
 36. Zerubavel, E. (2003). *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago: Chicago University Press

دو فصلنامه علمی
معماری و شهرسازی ایران